

LIBERTATEA DE GÂNDIRE, DE CONȘTIINȚĂ ȘI DE RELIGIE, „REDIMENSIONATĂ” DE PERSPECTIVA REGLEMENTĂRII UNUI „DREPT AL SUFLETULUI” - ANALIZĂ TRANSDISCIPLINARĂ

Cons. jur. dr. Diana Maria ILIE,

Lect. univ. dr. Ramona DUMINICĂ

Abstract

A "journey into the realm of fundamental human rights and freedoms" awakens in the soul and inner feelings of any researcher a special sensitivity, a depth of analysis and creation, but also a hint of vulnerability, especially in such a fragile global socio-economic context, where people's suffering reaches levels of horror difficult to represent. These successive and partly interconnected crises, generated by pandemics and war, transposed over the re-intensification of geopolitical competition for regional or global supremacy, or over the transformative technological revolution of digitisation, have revealed the "strength" and the "fragility" of law both as two mirrors of the same reality, but also the "critical" urgency of re-evaluating the issue of human rights and respect for humanist values and human beings. There is, however, "a strength at the heart of fragility", which takes the form of solidarity, and which we have experienced especially in times of humanitarian crisis.

The general context of the humanitarian crisis "unleashed in the open" in Ukraine, more recently in Israel and Gaza, has confronted us with a paradox of our security based on the expansion and hard core of international human rights regulation, the undeniable progress achieved in regulating human actions and protecting life on Earth "declining steeply into impotence". The impact of these realities raises awareness and deep reflection on the intangibility of fundamental rights and freedoms.

Through our research we aim, on the one hand, to capture this critical point in the awareness of the human being reflected in the freedom of thought, conscience and religion, a freedom often "subtly", inscrutably restricted, and, on the other hand, to reflect on the principle of the prevalence of the "general interest" to which we refer in identifying the "perimeter" of the sovereignty of each individual, a sovereignty that "brave voices" in international research and not only, call "soul". This reflection on the possibility of a right of the soul by extending the interpretation of an individual's sovereignty to what is meant by feelings, inner feelings or emotions, which are manifested in the consciousness and thought of each person, comes to "break down", in all aspects, the corollary of freedom of thought, conscience and religion, so that this freedom of conscience becomes more than a symbolic value, as it is currently perceived. And no, this is not a philosophical approach, nor a religious one, but it comes from the reality of studies that show us that thoughts can be read, can be

manipulated, memories can be modified, eliminated or even recovered. Thought is certainly connected to the "soul", to the experiences and feelings manifested so personally, and an impermissible alteration of our thoughts and conscience triggers the need for further clarity on the legal content and scope of this freedom. On a closer look at freedom of thought, conscience and religion, we find that determining exactly what should be covered by these regulations can be more difficult than we thought, being rather obscure, abstract and "cold" regulations.

Focusing on the idea that the evolution of mankind has been one of awareness and starting from the need for interaction between law, science and spiritual beliefs, we will try to open the "door of coexistence" between disciplines in an inter- and transdisciplinary vision, in order to "enrich" the interpretation of this matter and to awaken in human consciousness the importance and complexity of addressing freedom of thought, conscience and religion.

Keywords: *fundamental rights and freedoms, freedom of thought, conscience and religion, the Universal Declaration of Human Rights, the European Convention on Human Rights, the Charter of Fundamental Rights of the European Union, the outline of a right of the soul, legal restrictions on the exercise of rights.*

„Punte” între știință, lege și credințe spirituale – de la interdisciplinaritate la transdisciplinaritate

Nu putem nega faptul că omul este, prin natura sa, o ființă complexă, care evoluează într-o lume și mai complexă, ce impune o perspectivă de ansamblu, integrativă, dar și o capacitate de sintetizare, în vederea adaptării și atingerii unui echilibru între nevoile ființei umane, societatea privită ca un tot unitar, cu implicațiile specifice de ordin economic, legislativ, social, politic, administrativ, dar și mediul înconjurător, caracterizat prin propriile reguli universale. Tocmai de aceea, vorbim de un traseu riguros al cunoașterii, care pornește cu aprofundarea de tip *disciplinar*, segmentat, cu scopul de a înțelege esența obiectului supus cercetării, urmând apoi abordarea *multidisciplinară*, *pluridisciplinară*, de juxtapunere a informațiilor, care se traduce prin analiza *interdisciplinară*, cu rol de a oferi o viziune integrativă, de sintetizare, pentru ca, în final, cercetarea să fie încununată de analiza *transdisciplinară*, ce implică depășirea granițelor disciplinare și capacitatea de a lucra cu concepte, teorii sau metodologii nespecifice efectiv vreunei discipline, ramuri, fiind surprins fluxul de informații care circulă între acestea¹.

Nevoia de excelență în cercetare impune o analiză interdisciplinară, pluridisciplinară și transdisciplinară a științelor în general, cercetarea disciplinară caracterizându-se printr-o „rigiditate științifică”. Abordarea interdisciplinară stimulează inovația, creativitatea, capacitatea de analiză și conexiune a conceptelor și ideilor

---

* Articolul este extras din Revista *Journal of Law and Administrative Sciences (JOLAS)*, nr. 20/2023 - <https://jolas.ro/wp-content/uploads/2023/12/jolas20a9.pdf>, unde a fost publicat în limba engleză.

¹ Nicolescu Basarab, *The Transdisciplinary Evolution of the University* - <http://cds.cern.ch/record/365269/files/SCAN-9809055.pdf>.

din perspective diferite, chiar contrastante, dezvoltându-se noi domenii de cercetare, ce corespund unor interese sociale, economice și politice actuale.

Dreptul este un fenomen dinamic, configurat și redimensionat de contextul social, istoric, cultural, moral, politic și economic, fenomen ce a părăsit treptat ipostaza de sistem autonom, închis, și s-a îndreptat inevitabil spre un sistem deschis, flexibil, integrativ, interdisciplinar, complex, caracteristici specifice, de altfel, secolului nostru, un secol al complexității. Această viziune se pliază pe realitatea efectivă, complexitatea fiind „o stare a lumii naturale, sociale, umane”².

Deși avem tendința să plecăm de la premisa că interdisciplinaritatea reprezintă o noțiune abstractă, pur teoretică, filosofică, nu putem nega amprenta profundă, marcantă a acesteia asupra societății în general, întrucât omul prin natura sa este o ființă complexă, care trăiește, crează, construiește și evoluează prin realizarea unei imagini de ansamblu, a unui tablou multidimensional în care se intersectează și se întrepătrund gânduri, informații, nevoi și idei în încercarea de a creiona perfecțiunea.

În esență, într-o lume atât de fragilă, care se confruntă cu un grad ridicat de poluare, dezastre ecologice, crize financiare, economice, politice, boli netratabile prin dezvoltarea de bacterii, virusuri necontrolabile și mai ales războaie și conflicte armate care „fragilizează” protecția drepturilor și libertăților omului, se impune în mod evident o abordare interdisciplinară, printr-o multitudine de perspective și prin înglobarea unor viziuni ce aparțin unor domenii chiar și diametral opuse³.

Această „nuanță” atât de captivantă a cercetării, transdisciplinaritatea, o dată descoperită, devine parte din felul tău de a fi, devine un „mod de viață” al cercetătorului, prin căutarea de „intensitate și culoare” în creațiile sale, trezind un spirit al inovării, un alt nivel al conștiinței și conștientizării în spiritul analitic, în decodificarea reglementărilor juridice, în corelarea și integrarea acestora în absolut, adică tot ceea ce înseamnă armonie universală. Acest nivel înalt de cunoaștere oferă, de fapt, posibilitatea de a putea răspunde într-un mod favorabil provocărilor globale atât de complexe. În spiritul promovării transdisciplinarității a fost organizat și Centre International de Recherces et d'Etudes Transdisciplinaires - CIRET, acesta elaborând în colaborare cu UNESCO "*The Transdisciplinary Evolution of the University*". Totodată, astăzi ne bucurăm de crearea unei *Rețele Mondiale Transdisciplinare*, la al cărei Congres Mondial, personalități din toată lumea reușesc să introducă în același „malaxor” de analiză și cercetare, pacea, universul, spiritul uman, ființa, biosfera, inteligența, cultura, arta și perspectiva viitorului.

---

² Craiovan, I., Exigențele Demersului Științific - Repere Majore Pentru Configurarea Ramurilor Dreptului, în Dreptul nr. 3/2017, p. 24 și urm.

³ Ilie, Diana Maria Ilie, Efectele insolvenței asupra mediului economic și social din România în contextul globalizării, Cap. 2.1. Insolvența - posibilă transpoziție în modele interdisciplinare/pluridisciplinare de analiză, Editura Universul Juridic, București, martie 2021, pp. 57-65.

Punctul de pornire al acestei „călătorii juridice și spirituale” l-a reprezentat descoperirea unei cercetări și analize transdisciplinare recente⁴, o cercetare cu adevărat unică, profundă, originală, de reflecție, care deschide „o ușă către ceea ce ar putea fi pilonul științei juridice în viitor, ceea ce ar putea ajuta umanitatea să se vindece de imunitatea ei” și potențează necesitatea reformării normelor juridice privind drepturile și libertățile fundamentale, sau cel puțin, deschide o nouă „fereastră de analiză” asupra acestora, prin „atingerea” zonei sacre a sentimentelor, emoțiilor, trăirilor interioare, ca realități spirituale ale fiecărei ființe umane, realități care deși intangibile, imperceptibile sau lipsite de exteriorizare, necesită reglementare. De ce? Pentru că legea este „trăită”, „simțită” și aplicată prin filtrul convingerilor și valorilor fiecărui individ, acesta nefiind primul concept filosofic sau religios care reușește să fie transpus într-un concept juridic.

Descoperirea lucrării „Spre un drept al sufletului și al biocâmpurilor formelor de viață”, descoperire deloc întâmplătoare, ci „vânată” de dorința de a aprofunda și de a descoperi maniera unică a autoarei în analiza dreptului dintr-o viziune transdisciplinară⁵, a fost ca o *revelație* asupra conștientizării gradului și intensității protecției drepturilor și libertăților omului, care ne-a adus, în cele din urmă, la această „destinație” în analiză și cercetare. Analiza noastră se găsește astfel în punctul de identificare a unei conexiuni profunde între viziunea reglementării unui drept al sufletului și libertatea de gândire, conștiință și religie, ca posibil punct de intersecție spre reformarea acestei libertăți, fără să negăm potențialul de dezvoltare a unui drept de sine stătător, un drept al sufletului, conturat în baza propriilor principii de funcționare.

De altfel, viziunea unui drept al sufletului este împărtășită și promovată și la nivel internațional, în special de doctrina franceză⁶, transpusă iată la nivel național într-o manieră și abordare unică de către autoarea și cercetătoarea noastră Cristina

⁴ Cristina Elena Popa Tache, *Spre un drept al sufletului și al biocâmpurilor formelor de viață*, Adjuris, București, 2021, publicată, de asemenea și în Franța, a se vedea - auteur Cristina Elena Popa Tache, préface de Jean-Luc Martin-Lagardette, „Vers un droit de l'âme et des bioénergies du vivan”, Ed. L'Harmattan, Collection: Logiques Juridiques, 2022.

⁵ În acest sens, autoarea Cristina Elena Popa Tache este și membru cercetător activ în CIRET Paris-Centre International de Recherches et Études Transdisciplinaires, încă din anul 2022. Pentru dezvoltare în zona transdisciplinarității a se vedea și Cristina Elena Popa Tache „Le dynamisme du droit international public contemporain et la transdisciplinarité”, Ed. L'Harmattan Paris, collection „Le droit aujourd'hui”, septembrie 2023, Cristina Elena Popa Tache, Cătălin Silviu Săraru, *New Transdisciplinary Directions in International Law?*, Lex Humana, nr. 4/2023 - <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2705>.

⁶ A se vedea Philippe Bilger, *États d'âme et de droit*, Cherche Midi 9 Avril 2009, POPA TACHE, Cristina Elena, MARTIN-LAGARDETTE, Jean-Luc, *Après les droits de l'homme, le droit de l'âme et du Biochamp des êtres. Notes théoriques et d'acceptabilité*, în Terra Hn, Réseau scientifique de recherche et de publication - <http://www.reseau-terra.eu/article1450.html>, precum și Nathanaël Dupré la Tour, *Politique des droits de l'âme. La Charte 77 et ses échos français*, Esprit 2009/2 (Février).

Elena Popa Tache, ale cărei lucrări sunt recunoscute la nivel mondial și care deschide noi orizonturi de analiză și cercetare, fiind o perspectivă pe care „o îmbrățișăm” la rândul nostru, pe care o prețuim și care, considerăm că trebuie „promovată”, „disecată” și dezvoltată prin mai multe „amprente” ale actului creator.

Așa cum afirmă și autoarea acestei lucrări pionier la nivel național, Cristina Elena Popa Tache, atingerea unui anumit grad în evoluția umanității duce inevitabil la mutații instituționale și juridice, contopite într-o matrice juridică care concentrează dimensiunile noastre fizice, emoționale și mentale, având convingerea că „acolo, undeva, există o soluție științifică ce poate unifica în comunicare toate disciplinele lumii”. Acest dialog transdisciplinar, acest „jump together” al specialiștilor, asigură o viziune globală asupra ființei umane, legea coexistând cu toate aspectele și fenomenele vieții socio-economice, fiind modelată de necesitatea adaptării firești la noile forme de interdependență și conștientizare globală. Dreptul este în primul rând o știință umanistă, care evoluează în același timp cu oamenii, creând legături puternice cu sociologia, psihologia, istoria, filosofia, morala și chiar religia. Să nu uităm că formele pe care civilizația le-a îmbrăcat în evoluția sa istorică au fost familia, proprietatea, statul și religia, elemente care au căpătat valoare pe măsura reglementării. Tocmai de aceea, puterea legii rămâne în capacitatea de adaptare permanentă la complexitatea lumii noastre, iar acest lucru se poate realiza prin ceea ce numim transdisciplinaritate, fenomen capabil să creeze punțile necesare între știință, lege și morală sau credință, printr-o viziune complexă asupra realității. De altfel, Carta Transdisciplinarității adoptată în anul 1994 a avut în vedere ideea deschiderii tuturor disciplinelor către ce au în comun și către ceea ce se află dincolo de granițele lor, în speranța că se ajunge la un grad de analiză superior, capabil de interpretare a dimensiunii complexe planetare, pentru ca omenirea să facă față pericolului contemporan al *autodistrugerii materiale și spirituale a speciei noastre*. Ceea ce punctează preambulul Cartei Transdisciplinarității este ideea unei duble apartenențe a ființei umane, și anume, la o națiune, *dar și la Pământ*, acest ultim aspect conturând valorile universale și nevoia de echilibru în care trebuie să se regăsească ființa umană cu ele, legea putând contribui la armonia dintre om, natură, Univers, valori perturbate de-a lungul istoriei de interele politice sau militare, croind poate un alt drum instrumentului juridic⁷. Până la urmă, trebuie să-i oferim legii „dreptul” de a pătrunde în toate aspectele vieții, pentru ca viața în toate formele sale, natură, animale, ființe umane, să se bucure de respect, evoluție și protecție. În realitate, aceste norme juridice reprezintă „cartea de vizită” a omenirii, întrucât, din ele transpar valorile noastre spirituale și morale sau gradul

---

⁷ Popa Tache, Cristina Elena, Săraru, Cătălin Silviu, *Lawfare, Between its (Un)Limits and Transdisciplinarity*, PRECEDENTE 2023 VOL. 23/julio-diciembre, 37-66. CALI - COLOMBIA, <https://doi.org/10.18046/prec.v23.5889>.

de civilizație atins, motiv pentru care, ideal ar fi să luptăm pentru ele, pentru reforma lor, fără să așteptăm doar sugestia formelor de guvernământ.

Tocmai de aceea, deși vorbim de sisteme juridice din ce în ce mai bogate, din ce în ce mai complexe, legea fiind până la urmă un proces dedicat vieții în toate formele sale de manifestare, acestea sunt percepute de multe ori ca fiind „reci” și „abstracte”, „străine” de valorile umane sau de percepția unui individ. Nu întâmplător Rafael Domingo afirma în lucrarea sa „Why Spirituality Matters for Law – An Explanation”⁸ faptul că „regulile de drept au nevoie de o regulă a iubirii”, construcție metaforică pe care noi o interpretăm tocmai în ideea necesității unor reglementări flexibile, cu precădere cele privind drepturile și libertățile omului, centrul gravitațional al acestora fiind unicitatea ființei umane. De ce? Pentru că simțim diferit, percem diferit și, prin urmare, aplicăm legea și ne raportăm la ea prin filtrul propriei conștiințe, prin filtrul „sufletului” nostru. Este vorba de un fel simbioză a virtuților și emoțiilor interioare umane cu legea, cu natura și chiar cu societatea. Această trecere de la reglementarea tradițională, rigidă, la o abordare „hibrid”, reprezintă un drum sinuos și spinos spre reglementarea unui drept al „sufletului” ca știință juridică, domeniu care va genera cu siguranță noi abordări în sfera de reglementare a drepturilor omului. Pe cale de consecință, pentru a evita o ordine juridică forțată, bazată doar pe caracterul de constrângere, societatea trebuie să asigure un echilibru al justiției și să acorde drepturi dincolo de interesul public.

Într-o lume ideală, „nu „eul” trebuie să fie în slujba societății, ci societatea și instituțiile ei trebuie să fie în slujba indivizilor în calitate de creatori ai lor înșiși”⁹.

Nu întâmplător am evocat în cercetarea noastră ideea de transdisciplinaritate, materializată prin crearea acestor punți între știință, lege și credințe spirituale, ci în ideea în care sistemele juridice evoluează prin spiritualizare, prin respectarea tuturor formelor de viață în beneficiul omenirii. Dovadă că legea își „țese” drum în toate aspectele și fenomenele vieții, coexistând și evoluând cu acestea, este chiar juniorul drept al naturii, sau dreptul animalelor, dreptul canonic, dreptul ecleziastic, dreptul la fericire, dreptul personalității, ramuri de drept care alături de alte științe, precum bioetica sau neurotehnologia, pot inspira și contribui la netezirea drumului către acest *construit juridic* numit dreptul sufletului, sau cel puțin la reformarea drepturilor și libertăților omului prin filtrul liberului arbitru și recunoașterea puterii interioare proprii sufletului unei ființe umane, asupra căreia nu poate exercita influență nepermisă o altă entitate.

Este esențial să depășim stadiul rigid de reglementare a drepturilor și libertăților omului, reglementări care se raportează cu prioritate la organizarea societății,

⁸ Domingo, Rafael, *Why Spirituality Matters for Law – An Explanation*, Oxford Journal of Law and Religion, Volume 8, Issue 2, iunie 2019, p. 343, *apud* Popa Tache, Cristina Elena, *op. cit.*, p. 18.

⁹ Touraine, Alain, *Penser autrement*, Fayard, Paris, 2007, *apud* Popa Tache, Cristina Elena, *op.cit.*, p. 12.

la interesul general, și mai puțin la aspectele nepalpabile, imperceptibile, precum eul interior al fiecărei ființe umane, aura, câmpul energetic sau chakrele, elemente neatinsse de zona legislativă, ci doar de cea a științei. De exemplu, imagistica prin câmp rezonant poate oferi informații științifice în detaliu cu privire la aură și bioenergie, fiind prima astfel de tehnologie care poate crea diagrame bioenergetice ale animalelor, plantelor, obiectelor, poate citi și interpreta funcționarea creierului, a auzului și chakrelor sau undele cerebrale din aer¹⁰. Interconectarea acestor studii cu privire la statutul psihosocial, sinele ființei umane, personalitatea sau conștiința, „încorsetate” de regulile sociale, de principiile de funcționare ale unei societăți, așa cum sunt transpuse prin lege, poate da naștere unei serii de studii, care vor revendica nevoia de reglementare.

Fără să ne afundăm prea mult în filozofie, trebuie să conștientizăm faptul că invizibilitatea nu echivalează cu inexistența. Astfel, deși celulele creierului sunt vizibile, conștiința, trăirile interioare, emoțiile, energia, rămân invizibile, ceea ce nu le face mai puțin importante. Și ele au nevoie de o reglementare eficientă. Totodată, să nu uităm că neurotehnologia a avansat atât de mult încât poate citi, descifra gândurile în condiții de laborator strict controlate.

Rămâne întrebarea dacă societatea este pregătită să facă față neurotehnologiei, inteligenței artificiale, învățării automate, toate acestea având un impact major și multifacțat asupra libertății de gândire, asupra conștiinței noastre.

Astfel de aspecte sensibile sunt „atinse” superficial de legislațiile interne, aliniindu-se, de fapt, la legislația internațională. De exemplu, Codul civil român reglementează drepturile personalității în spiritul dispozițiilor constituționale. De altfel, trebuie să recunoaștem că identificăm o creștere a gradului de interes asupra aspectelor intangibile din corolarul drepturilor și libertăților omului, aspecte ce țin de personalitatea și gândirea, integritatea morală și trăirea ființei umane. În acest sens, *drepturile personalității* reprezintă iată o instituție nou introdusă de Codul Civil român, prin Capitolul II - „Respectul datorat ființei umane și drepturile ei inerente”, noțiunea de drepturi ale personalității apărând în denumirea marginală a articolului 58 din Cartea I - Despre persoane¹¹. Conceptul de „drepturi ale personalității” se regăsește în majoritatea jurisdicțiilor continentale, inclusiv în Elveția, Austria și Japonia, fiind caracterizate drept o „umbrelă a drepturilor omului la demnitate, viață privată și autodeterminare” în lumina Convenției Europene a Drepturilor Omului¹². În opinia noastră, această reglementare privind

---

¹⁰ Cristina Elena Popa Tache, Spre un drept al sufletului și al biocâmpurilor formelor de viață, *op. cit.*, p. 48.

¹¹ A se vedea art. 58 din Codul Civil român: *Drepturi ale personalității* - „(1) Orice persoană are dreptul la viață, la sănătate, la integritate fizică și psihică, la demnitate, la propria imagine, la respectarea vieții private, precum și alte asemenea drepturi recunoscute de lege. (2) Aceste drepturi nu sunt transmisibile”.

¹² A se vedea Maftai, Roxana, *Drepturile personalității și oportunitatea consacrării lor legislative în diferite state*, 17 februarie 2020 - <https://www.universuljuridic.ro/drepturile-personalitatii-si-oportunitatea-consacrarii-lor-legislative-in-diferite-state/>.

drepturile personalității este o încercare timidă și mult prea abstractă de identificare a unui soi de protecție a ceva ce ține de acel „templu” interior, sacru, ceva ce ține de chintesența ființei umane, dar reprezintă, în același timp un pas spre „bătătorirea” unui drum către reglementarea și consolidarea unui drept al sufletului care să înglobeze toate aceste norme abstracte răspândite în diverse acte/instrumente juridice interne sau internaționale. Așa cum afirmă și doctrina românească¹³, Codul civil actual „se încadrează în tendința modernă a dreptului civil, care vede în persoana fizică nu doar abstracțiune juridică – titular de drepturi și de obligații civile, ci și omul privit ca obiect de protecție juridică”, am spune noi, omul privit ca ființă unică. De ce ar fi nevoie de o „încarnare” a acestor drepturi și libertăți privind personalitatea, libertatea de gândire, conștiință, autodeterminare, creație, demnitate etc, într-un drept unic, de sine stătător? Răspunsul îl regăsim în nevoia de maximizare a gradului de cercetare, dezvoltare, aprofundare, diseminare și înțelegere, în virtutea faptului că un drept de sine stătător, cum ar fi dreptul sufletului, și-ar crea propriile principii și instituții de funcționare, crescând în nuanțe, grade și intensități de reglementare și aplicare. Or, așa cum afirmă și doctrina internațională, deocamdată „nu există un drept comprehensiv al personalității care să acopere toate aspectele personalității cuiva”¹⁴. Astfel de prerogative nepatrimoniale sunt intim atașate de ființa umană, unică la rândul ei.

Marii filosofi¹⁵ au definit personalitatea ca fiind acea „structură în care se cuprind în primul rând elemente împrumutate din cultura mediului social, fiind deci o cristalizare de tendințe și de tradiții care isvorăsc din viața biologică și se întind până în viața socială... personalitatea este eul, așezat în structura vieții sociale...eul este fermentul personalității”. În acest sens, într-o ordine a apariției evolutive, individualitatea organică precedă conștiința, conștiința precedă eul, iar eul precedă personalitatea, toate acestea interconectându-se într-un proces al sintezei unificatoare. Astfel, așa cum afirmă C. Rădulescu Motru, „personalitatea, clădită pe eu, poartă imprimată caracteristicile acestuia, astfel că pe un eu de formă primitivă, mistic și emoțional se va clădi o personalitate de structură difuză, structura primitivă a omului simplu...dimpotrivă, eul cu o conștiință intuitivă de sine, dă o nouă structură a personalității... eul ca conștiință de sine, nu se revarsă mistic în afară ci se reculege și inventează”.

Este nevoie de o abordare mozaic și de curajul de a redimensiona „arhitectura juridică” în privința drepturilor omului, într-un context în care jurisprudența

¹³ Chelaru, Eugen, Drepturile personalității în reglementarea noului Cod civil, în Dreptul nr. 10/2011, pp. 30-31.

¹⁴ Lauber-Ronsberg, A., The Commercial Exploitation of Personality Features in Germany from the Personality Rights and Trademark Perspectives, The Trademark Reporter, vol. 107, no. 4, July-August 2017, pp. 803-847. HeinOnline, p. 809, apud Maftai, Roxana, Drepturile personalității și oportunitatea consacrării lor legislative în diferite state, *op.cit.*

¹⁵ Eugenia Speranția, în Viața și Opera Prof.univ. C. Rădulescu-Motru, Omagiu Profesorului C. Rădulescu-Motru, Societatea Română de Filosofie București, Revista de Filosofie, Volumul XVIII, 1932, pp. 90-93.

internațională a deschis deja drumul către o altă abordare a ființei umane. De altfel, tot timid s-au afirmat și dreptul mediului sau dreptul animalelor, reglementări care nu demult, păreau abstracte, lipsite de rezultat, aproape imposibil de structurat și aplicat. Desigur, gradul de codificare nu echivalează cu forța de propagare a reglementărilor codificate, fiind nevoie de instrumente juridice de tipul *hard law*. În acest sens, Declarația Universală a Drepturilor Animalelor, proclamată de UNESCO în 1978, prinde contur în legislațiile interne, în mai 2021 Marea Britanie anunțând că animalele vor fi recunoscute de legea britanică ca ființe cu drepturi, ce au capacitatea de a simți foame și durere, dar mai ales de a fi conștiente de ceea ce li se întâmplă.

Și pentru că tot vorbim de această viziune de armonie universală, și mai ales de nevoia de conexiune, de analiză inter și transdisciplinară, de curând, mai precis 1-2 decembrie 2023, a avut loc *Summitul mondial pentru acțiuni climatice COP28*, desfășurat în Dubai, Emiratele Arabe Unite, printre obiectivele ambițioase ale liderilor mondiali regăsindu-se și „*plasarea naturii, a oamenilor, a vieților și a mijloacelor de subsistență în centrul acțiunilor climatice*”¹⁶.

Raportat la principiile vieții, amintim aici și *Declarația Universală a Drepturilor Mamei Pământ*, Declarație adoptată în anul 2010 în cadrul Conferinței Mondiale privind schimbările climatice și drepturile Pământului. Prin acest document internațional s-au consacrat pentru prima dată drepturile naturii, recunoscându-se în preambul *dependența drepturilor omului de respectarea prealabilă a drepturilor ecosistemelor*, dar și faptul că *Pământul este considerat o entitate vie*, o sursă de viață, simbioza dintre omenire și natură fiind esențială. Așa cum afirmă și Cristina Elena Popa Tache, în lucrarea *Spre un drept al sufletului*, „*conștiința nu este doar umană, ci există la niveluri umane și vegetale și cel mai probabil trebuie să fie latentă sau să funcționeze într-o anumită formă, în moleculă și atom...și toate aceste moduri diverse și, într-un sens, ierarhice în activitate și conștiință, ar trebui să fie văzute, integrate și poate transcendente printr-o Conștiință planetară atotcuprinzătoare*”.

De altfel, concluziile Consiliului UE privind *prioritățile Uniunii Europene pentru 2023*, expuse în cadrul forurilor ONU însărcinate cu apărarea drepturilor omului, au vizat implicarea activă în privința rezoluțiilor ONU privind legătura dintre drepturile omului, climă și mediu, reiterându-se poziția potrivit căreia „*exercitarea deplină a tuturor drepturilor omului este o condiție prealabilă pentru realizarea unei dezvoltări durabile și favorabile incluziunii*. În acest spirit, UE va continua să contribuie la punerea în aplicare a Agendei 2030 a ONU pentru dezvoltare durabilă prin aplicarea unei abordări întemeiate pe drepturile omului în ceea ce privește cooperarea pentru dezvoltare”¹⁷. *Agenda 2030* reprezintă un program de

¹⁶ Summitul mondial pentru acțiuni climatice COP28, Dubai, Emiratele Arabe Unite, 1-2 decembrie 2023 - <https://www.consilium.europa.eu/ro/meetings/international-summit/2023/12/01-02/>.

¹⁷ Concluziile Consiliului privind prioritățile UE pentru 2023 în cadrul forurilor ONU însărcinate cu apărarea drepturilor omului, Consiliul UE, Comunicat de presă, 20 februarie 2023 -

acțiune globală, prin care se promovează echilibrul între cele trei dimensiuni ale dezvoltării durabile, respectiv economic, social și de mediu.

Piesa centrală a acestui „puzzle universal de reglementări”, concepte, mutații și fundamentări de drepturi, rămâne ființa umană, ale cărei valori reprezintă nucleul de dezvoltare și ramificare a oricărei instituții, științe etc. De exemplu, bioetica, știință nouă bazată pe o cercetare multidisciplinară asupra posibilităților amenințări la adresa vieții umane create de aplicațiile științelor biomedicale, precum reproducerea asistată, clonarea umană, transplantul de organe, apare ca o „legătură de filiație” între știință și drepturile omului, creată, pe de-o parte, de respectul datorat omului ca întreg (fragmentat astăzi în gameți, embrioni, organe de transplat etc.), iar pe de altă parte, de necesitatea evitării oricăror abuzuri asupra libertății de exprimare a omului¹⁸. De altfel, deși este un instrument juridic *soft-law*, fără caracter obligatoriu, *Declarația Universală asupra Bioeticii și Drepturilor Omului*, adoptată în 2005 la nivelul UNESCO, subliniază prioritizarea principiilor responsabilității individuale, consimțământului, respectării integrității persoanei, vieții private, confidențialității, egalității, echității, nediscriminării, non-stigmatizării, respectării diversității culturale și pluralismului, protecției generațiilor viitoare și protecției mediului, biosferei și biodiversității. Desfășurând firul cronologic, vom constata că *Declarația Universală asupra Genomului Uman și Drepturile Omului* a fost prima dintre cele trei Declarații adoptate la nivelul UNESCO în domeniul bioeticii, mai precis la 11 noiembrie 1997. Într-adevăr, cercetările efectuate asupra genomului uman conturează perspective reale pentru îmbunătățirea sănătății oamenilor, dar și a umanității ca întreg, însă, în același timp, dezvoltă un potențial periculos pentru încălcarea drepturilor omului, în special din perspectiva discriminării anumitor indivizi sau grupuri, pe considerente genetice. Cunoscând faptul că totalul caracteristicilor genetice ale fiecărei ființe umane este unic, un individ nu trebuie redus totuși doar la aceste caracteristici, aspect prioritar în analiza și justificarea interzicerii clonării. Așa cum stipulează și Convenția, „deși din punct de vedere genetic ființa clonată este identică cu sursa materialului clonat, personalitatea și individualitatea ca ființă umană sunt conferite de educație, experiență și interacțiune socială, ceea ce duce la deosebiri esențiale, chiar și între ființa clonată și clonă”. Această concluzie confirmă faptul că genomul uman este o potențialitate ce poate fi exploatată diferit, raportat la contextul în care se dezvoltă o ființă umană ca individ, care poate fi subiectul unor mutații naturale, pe măsură ce ființa umană generică evoluează. Reflectând la gradul de complexitate și profunzime a interferențelor normative și corelațiilor de fond pe care le poate

---

<https://www.consilium.europa.eu/ro/press/press-releases/2023/02/20/council-conclusions-on-eu-priorities-in-un-human-rights-fora-2023/>.

¹⁸ Drepturile personalității și Bioetica - Interferențe normative și corelații de fond - https://www.beckshop.ro/media/product/documents/6648_fp_3485_Extras%20dreptul-persoanelo-r-dreptul-obligatiilor_cuprins.pdf.

ramifica legătura dintre astfel de cercetări medicale, biomedicale și drepturile omului, constatăm că o analiză de interferență impune o alocare generoasă de timp și spațiu, ce va face obiectul unei lucrări distincte, motiv pentru care sintetizăm deocamdată ideea că nicio cercetare, în special din domeniul biologiei, geneticii și medicinei, nu trebuie să prevaleze față de respectul pentru drepturile omului, libertățile fundamentale și demnitatea umană¹⁹.

Doctrina invocă tot mai mult și interacțiunea dintre lege și spiritualitate, în special creșterea gradului de respect pentru lege atunci când sistemele juridice evoluează prin spiritualizare, ceea ce presupune „dematerializarea sistemului juridic, limitarea dominației, reducerea constrângerilor, comunicarea și consensul în societate”²⁰.

Doctrina²¹ invocă și teoria dreptului natural ca punct de reper în reformarea drepturilor și libertăților omului, potrivit acestei teorii toți oamenii având drepturi inerente, conferite „prin Dumnezeu, natură sau rațiune” și nu printr-un act legislativ. În lumina acestor idei, dreptul natural poate deveni un izvor de drept pentru dreptul sufletului, ca o pârghie prin care legea însăși derivă în mod obiectiv din natura ființelor umane, normele funcționând în acord cu standardele morale și comportamentul uman și nu prin voința arbitrară a unui legiuitor. Teza kantiană aduce în discuție o posibilă bivalență, și anume: „*omul este propriul creator al legilor morale cărora alege să se supună din convingere sau morala permite individului să aspire la o lume suprasensibilă înlăuntru la care împlinirea atributelor Ființei devine un dat*”²². De altfel, drepturile naturale sunt drepturi protejate de Carta drepturilor și libertăților fundamentale ce are la bază Declarația Universală a Drepturilor Omului și Convenția Europeană a Drepturilor Omului.

Dreptul natural își are izvorul la rându-lui în dreptul canonic, prin reflectarea la legea divină, naturală sau pozitivă. Dreptul canonic a avut un rol aparte în transmiterea jurisprudenței grecești și romane, precum și în „modelarea” unor reglementări juridice din teoria obligațiilor, instituția căsătoriei, testamentele etc, interfața dintre *religie, lege și morală* fiind foarte sensibilă și în strânsă legătură.

Între drept și religie există o legătură infrangibilă, eternă, în sensul în care dreptul guvernează societatea, iar *religia guvernează conștiința personală*. Având în

---

¹⁹ Dobozi, Veronica, Declarația Universală asupra Genomului Uman și Drepturilor Omului, 11 noiembrie 2021 - https://www.hotnews.ro/stiri-specialisti_stoica_si_asociatii-25172495-declaratia-universala-asupra-genomului-uman-drepturilor-omului.htm.

²⁰ Domingo, Rafael, Why Spirituality Matters for Law – An Explanation, Oxford Journal of Law and Religion, Volume 8, Issue 2, iunie 2019, p. 343, *apud* Popa Tache, Cristina Elena, *op.cit.*, p. 76.

²¹ Kelsen, Hans, General Theory of Law and State. The Lawbook Exchange, 2007, p. 392, *apud* Popa Tache, Cristina Elena, *op.cit.*, p. 126.

²² A se vedea Voiculescu, Nicolae, Berna, Maria-Beatrice, Drepturile omului și dreptul umanitar în timpul conflictelor armate. Privire specială asupra Ucrainei, 2 martie 2022 - <https://www.universuljuridic.ro/drepturile-omului-si-dreptul-umanitar-in-timpul-conflictelor-armate-privire-speciala-asupra-ucrainei/>.

vedere că dreptul este creația omului, rezultă implicit că această creație a dreptului izvorăște și dintr-o dimensiune, valoare religioasă, promovată prin oameni. De altfel, valori precum dreptatea, mila, toleranța, demnitatea, egalitatea etc sunt promovate de credințele religioase, fiind materializate în reglementările de la nivelul structurilor statale și internaționale. De exemplu, cele 10 porunci din Decalogul creștin ortodox cuprind reguli de protecție a drepturilor omului, diferența fiind concretizată în faptul că respectarea lor este garantată de conștiința religioasă și nu de forța coercitivă a statului, respectarea din conștiința personală a individului a normelor de drept reprezentând poate idealul de atins a unei legi. Autoritatea unei legi vine din atotputernicia creatorului ei, autoritate exterioară lumii materiale, reprezentată poate de zei în orașele antice, apoi de Dumnezeu însuși în tradiția iudeo-creștină. Este vorba de acea „lege veșnică” care, prin excelență, asigură pentru toate ființele și lucrurile ordinea naturală și morală, „existența ei fiind incontestabilă, întrucât se găsește în conștiința tuturor popoarelor și în toate timpurile”²³.

Creștinismul a lăsat o „amprentă” profundă în gândirea și în comportamentul oamenilor, viziunea creștină promovând nu doar dragostea pentru Dumnezeu, ci și dragostea și respectul pentru cei de lângă noi, dovadă fiind mesajul creștin „*Să iubești pe aproapele tău ca pe tine însuși*”. Mai mult, recunoașterea unicității ființei umane, dar și a egalității oamenilor, le regăsim în mesaje creștine precum „*toți oamenii sunt egali în fața lui Dumnezeu*”, acestea fiind repere prețioase în modelarea valorilor și normelor fundamentale privind drepturile și libertățile oamenilor.

Foarte interesant cum în dreptul islamic, Coranul, cartea sacră a musulmanilor, revelată de către divinitate și definită ca o sinteză de percepțe etice și spirituale, reprezintă principalul izvor al dreptului musulman, drepturile omului fiind prezentate în strânsă legătură cu religia islamică. Dreptul musulman se distinge la nivel mondial ca un sistem juridic cu caracteristici și surse juridice proprii, ca și sistemul „common law”, fiind constituit din legea islamică *Șharia*, al cărei principal izvor este Coranul.

Conștiința oamenilor reprezintă un fel de înțelegere a existenței personale și a integrării ei în univers, însă conștiința este dincolo de lege, credință, apartenență religioasă, obiceiuri, cultură, elemente care nu trebuie să obtureze calea spre interiorul nostru, spre stările și emoțiile proprii. Cu toate că respectul față de persoană a crescut progresiv de-a lungul istoriei, bucurându-ne astăzi de o efervescență de reglementări care conturează drepturile și libertățile omului, foarte real remarca C.R. Motru faptul că: „oricât de mărită răsare pe culmile veacurilor de cultură, personalitatea omenească, pare că inima omului nu se bucură prea mult. (...) dacă personalitatea este așa de măreață, dacă puterea ei e așa de reală, atunci imnul ei

---

²³ Pentru dezvoltare, a se vedea Duminiță, Ramona, The divine foundation of the law, *Agora International Journal of Juridical Sciences*, no. 2/2011, pp. 76-79.

de glorie ar trebui să-l auzim pretutindeni, în orice ocazie (..) Este la mijloc un dualism fatal care oprește pe om să se bucure de rezultatul izbânzilor sale? (...) *Puterea omului este istorisită de produsele exteriorizate ale culturii, dar nu și simțită sufletește de om. Gigantul din lumea de afară, este piticul din lumea dinăuntru*²⁴.

Drepturile și libertățile omului implică o parte materială, dar mai cu seamă o parte spirituală. De exemplu, conform statisticilor din Raportul despre fericirea lumii (World Happiness Report 2023)²⁵, elemente precum sănătatea, libertatea de a lua decizii cheie în viață, generozitatea și absența corupției joacă un rol important în susținerea evaluărilor de viață, toate acestea contribuind la spirala fericirii, fericire care se poate confunda în analiza noastră cu ceea ce numim drept al sufletului, adică sinele ființei umane, propriile trăiri și sentimente astfel cum s-au metamorfozat urmare „încapsulării” regulilor trasate din exterior, prin lege.

Rămâne întrebarea, cum vom reuși să construim astfel de reglementări juridice mai aproape de conștiința umană? Și cum putem proteja conștiința? Aceste trăiri interioare ale ființei umane, pe care doctrina le denumește suflet, au nevoie de protecție, protecție care se poate realiza doar prin reglementare. Reflectarea asupra acestor aspecte, superficiale la prima vedere, determină în realitate o conștientizare mai profundă asupra drepturilor și libertăților omului și nevoia de claritate cu privire la conținutul și domeniul juridic al acestora.

Deși se află în centrul de interes al documentelor internaționale privind drepturile omului, dreptul la libertatea de gândire rămâne o enigmă juridică, fiind o libertate atât de nuanțată, care transcede atât de multe alte materii și cu ecou în atâtea ramificații științifice precum religia, psihologia, sociologia, medicina etc. Superficialitatea în reglementare, interpretare și aplicare a scăzut interesul doctrinei în dezvoltarea unei teorii mai profunde de analiză. Totodată, rămân întrebări precum – *Ce constituie exact gândirea, conștiința? Ce forme de gândire beneficiază de protecție absolută? Care este granița dintre influența permisă asupra gândirii altei persoane și manipularea nepermisă?*

Cercetarea transdisciplinară și obținerea unei înțelegeri holistice a domeniului de aplicare a *libertății de gândire, de conștiință și de religie* devine esențială pentru ca această libertate să nu aibă doar o valoare simbolică. Așa cum afirma Jean Carbonier, „*dreptul nu este acel absolut către care noi visăm*”, protecția drepturilor și libertăților omului fiind mai puțin validată în ultima perioadă marcată de atacarea Ucrainei de către Federația Rusă sau de războiul Israel-Hamas, perioadă în care s-a activat aplicarea dreptului internațional umanitar circumstanțiat de existența unui conflict armat²⁶.

---

²⁴ C. Rădulescu Motru, Personalismul energetic și alte scrieri, Editura Eminescu, 1984, pp. 198, 229, 230, *apud* Popa Tache, Cristina Elena, *op. cit.*, p. 81.

²⁵ World Happiness Report 2023 - <https://worldhappiness.report/ed/2023/>.

²⁶ Normele ce alcătuiesc dreptul internațional al drepturilor omului sunt aplicabile în timp de pace, iar dispozițiile de drept internațional umanitar sunt circumstanțiate de existența unui conflict

Deși ne aflăm încă în stadiul unei viziuni aspiraționale, ne propunem să surprindem în cercetarea noastră inter și transdisciplinară, gradul de conștientizare a fundamentului filosofic al drepturilor omului, drepturi cu valențe complexe social-economice, politice și juridice și cu un conținut variabil, prin raportare la timp și spațiu, în sensul de valori, tradiții și experiență specifică, acest studiu reflectând expresia convingerilor noastre pe linia evoluției constante a omenirii. În orice caz, dimensiunea etică, mai precis filosofia și morala drepturilor omului, reprezintă o sursă esențială a formulării și promovării juridice a acestor drepturi.

Libertatea de gândire, de conștiință și de religie prin filtrul instrumentelor juridice internaționale, regionale și naționale. Reflecții asupra îngrădirii legale a exercitării drepturilor și identificării echilibrului dintre suveranitatea și manifestarea personalității ființei umane în raport cu prevalența interesului general

Am putea „încapsula” libertatea de gândire, de conștiință și de religie în motto-ul „*Omul este în sine propriul său guvern*”²⁷, un motto scurt, dar care spune mult și din care pot izvorî multiple reflecții interdisciplinare cu privire la conținutul juridic și domeniul de aplicare al acestui drept fundamental, un drept cu nuanțe și interpretări atât de complexe încât legiuitorul nu a reușit nici până astăzi „să-i surprindă” esența. Libertatea de conștiință și de gândire este, în realitate, matricea indispensabilă a oricărei alte forme de libertate, matricea care conectează dimensiunile noastre fizice, emoționale și mentale. Problematika complexă a libertății de conștiință, gândire și religie se remarcă prin aspectele psihologice, religioase, filosofice și etice pe care le pune în discuție, dând naștere unor prerogative care fuzionează, contopesc, cele mai personale trăiri, căutări, întrebări sau ezitări ale ființei umane, intim legate de spiritualitatea și personalitatea sa.

Este acest cadru legal supus analizei noastre suficient de cuprinzător? Poate fi el conceptualizat în alte moduri? Ce înseamnă pentru noi oamenii această libertate de gândire, conștiință și religie? Cum o percepem? Este gândul „racordat” la suflet? Vom constata că primul impuls în a oferi un răspuns va fi cel legat de libertatea de a ne alege religia, uitând să reflectăm asupra a ceea ce este de fapt cel mai important, și anume libertatea conștiinței noastre, libertatea gândurilor noastre, drepturi atât de sacre și atât de intime nouă, ca ființe umane, dar „modelate” subtil de societatea în care trăim, încât ne sfiim să le exteriorizăm pentru a nu ieși din șablonul creionat de interesul general care înclină întotdeauna balanța, chiar și în cazul nucleului dur

---

armat - pentru dezvoltare a se vedea Voiculescu, Nicolae, Berna, Maria-Beatrice, Drepturile omului și dreptul umanitar în timpul conflictelor armate, *op. cit.*

²⁷ Georges, Roux, Paroles du Guerisseur, G.R. Editeur, 1950, *apud* Popa Tache, Cristina Elena, *op. cit.*, p. 8.

al drepturilor omului. Este un fel de „simț” al autoidentificării cu societatea căreia îi aparținem. Dimensiunea religioasă a acestei libertăți este cea care și-a găsit aplicarea practică în jurisprudența internațională și națională, dimensiunea ce ține de conștiință și gândire a ființei umane fiind lăsată într-un con de umbră. Pentru a determina exact ce ar trebui să fie „acoperit” de dreptul la libertatea de gândire, conștiință și religie, poate fi mai dificil decât am crezut.

Ceea ce ne propunem prin această cercetare este tocmai ideea de conștientizare a acestei libertăți, libertate care are nevoie de reformare legislativă pentru a depăși stadiul de „atenție redusă” și valoare simbolică la nivel internațional și regional. În realitate, sfera de protecție juridică este foarte redusă raportat la faptul că natura absolută și conținutul libertății de gândire sau conștiință nu pot fi atinse de legiuitor, aspect care subminează, de altfel, aplicarea sa practică.

Analiza noastră vizează suprapunerea acestei gândiri nemanifestate, care ar trebui să se bucure de protecție juridică absolută, cu ideea conturării unui drept al sufletului, un corolar al sentimentelor, credințelor spirituale și trăirilor ființei umane. Acestea sunt interdependente și necesită cu siguranță o atenție deosebită și o reformare a libertății de gândire, conștiință și religie, prin redimensionarea nucleului dur al drepturilor și libertăților omului dintr-o altă perspectivă, mult mai profundă și deloc ireală, ci materializată în știința cognitivă și filosofia minții.

Vom supune analizei acest „sanctuar” interior al ființei umane după o scurtă incursiune în istoria reglementării libertății de gândire, conștiință și religie, pentru a juxtapune reglementările, jurisprudența și interpretările cercetătorilor în materie, într-o viziune inter și transdisciplinară. Scopul rămâne descoperirea complexității și efervescenței acestui labirint de sensuri și înțelesuri a unei libertăți fără contur, care își revendică nevoia de reformare legislativă într-o eră a digitalizării, în care inteligența artificială vulnabilizează integritatea mintală și mentală prin alterarea nepermisă a gândurilor. Nevoia de reformare legislativă vine și din dimensiunea sa susceptibilă de limitări, provocare asupra căreia ne vom apleca în cadrul acestei secțiuni, fiind esențial să stabilim raportul dintre putere și individ într-o societate democratică.

Libertatea gândirii, conștiinței și religiei este recunoscută în toate doctrinele mondiale, fiind consacrată în instrumente internaționale și regionale fundamentale, precum Declarația Universală a Drepturilor Omului, Pactul internațional privind drepturile civile și politice, Convenția europeană a drepturilor omului, Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene.

De altfel, Curtea Europeană a Drepturilor Omului aduce în atenție faptul că libertatea de gândire, conștiință și religie este una „*dintre fundamentele unei societăți democratice în sensul Convenției. Aceasta ține de ideea de pluralism – idee dobândită cu greu de-a lungul secolelor – inerentă pentru o asemenea societate*”²⁸.

²⁸ Hotărârea din 14 decembrie 1999, în cauza Serif c. Grecia, &49.

În cuprinsul Declarației Universale a Drepturilor Omului este stipulată în plenitudinea elementelor sale componente libertatea de gândire, de conștiință și de religie, art. 18 explicitând-o în următoarele coordonate: orice persoană are dreptul la libertatea gândirii, conștiinței și religiei, drept care implică libertatea omului de a-și schimba religia sau convingerile, precum și libertatea de a-și manifesta religia sau convingerile sale individuale sau colective, atât public, cât și privat, prin învățământ, practici, cult și îndeplinirea de rituri. Menționăm că Declarația Universală a Drepturilor Omului a fost adoptată prin Rezoluția 217/A/III din 10 decembrie 1948 în cadrul Sesiunii a III-a a Adunării Generale a ONU, fiind considerată „*idealul comun de atins de către toate popoarele și toate națiunile*”. Totodată, Eleanor Roosevelt, Președinta Comisiei care a elaborat Declarația Universală a Drepturilor Omului, o cataloghează drept „Scrisoarea Magna a Umanității”, având o importanță deosebită pentru elaborarea și dezvoltarea conceptului drepturilor omului pe plan internațional și național.

Anul 2023 marchează cea de a 75-a aniversare a Declarației universale a drepturilor omului, prilej al Uniunii Europene de a-și depune concluziile privind prioritățile pentru 2023 în cadrul forurilor ONU însărcinate cu apărarea drepturilor omului. Cu această ocazie, Consiliul a reafirmat angajamentul neechivoc în respectarea, protejarea și garantarea tuturor drepturilor omului prin apărarea universalității acestora, Uniunea Europeană fiind un promotor ferm al sistemului Organizațiilor Națiunilor Unite și un promotor activ al acestor acțiuni internaționale. În acest sens, UE și-a manifestat condamnarea în termenii cei mai fermi asupra războiului de agresiune nejustificat al Rusiei împotriva Ucrainei, care a condus la încălcarea dreptului internațional al drepturilor omului și a dreptului internațional umanitar, amintind și preocuparea pentru criza drepturilor omului din Afganistan, criză care se adâncește, în special în ceea ce privește femeile, fetele, persoanele care aparțin minorităților și grupurilor etnice și religioase cărora li se refuză în mod sistematic drepturile omului. Totodată, în cadrul acestei întâlniri, UE și-a menținut angajamentul față de promovarea și protecția *dreptului la libertatea religioasă sau de convingere* pentru toate persoanele din întreaga lume, condamnăm discriminarea, intoleranța, violența și persecuția împotriva sau din partea oricărei persoane pe bază de religie sau convingere și asumându-și promovarea dreptului tuturor de a avea sau nu o religie sau o convingere, de a-și manifesta sau de a-și schimba religia sau convingerea, printr-o colaborare activă cu raportorul special al ONU pentru libertatea religioasă sau de convingere și sprijinire a mandatului acestuia²⁹.

Continuând analiza temeiului juridic internațional al libertății de gândire, conștiință și religie, vom invoca *Pactul internațional privind drepturile civile și politice*,

---

²⁹ Concluziile Consiliului privind prioritățile UE pentru 2023 în cadrul forurilor ONU însărcinate cu apărarea drepturilor omului - <https://www.consilium.europa.eu/ro/press/press-releases/2023/02/20/council-conclusions-on-eu-priorities-in-un-human-rights-fora-2023/>.

care reglementează acest drept în cuprinsul dispozițiilor art. 18, care vin să dezvolte posibilitatea de limitare a unei astfel de libertăți, sens în care, libertatea manifestării religiei sau convingerilor nu poate fi supusă decât restricțiilor prevăzute de lege și necesare pentru ocrotirea securității, ordinii și sănătății publice ori a moralei sau a libertăților și drepturilor fundamentale ale altora.

La nivel regional, *Convenția Europeană a Drepturilor Omului* dispune prin art. 9 că orice persoană are dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie, drept ce include libertatea de a-și schimba religia sau convingerea, în mod individual sau colectiv, public sau particular, prin cult, învățământ, practici și îndeplinirea ritualurilor. Convenția menționează același cadru de limitare, restrângere a acestei libertăți, ca și Pactul internațional menționat anterior. Vulnerabilitatea acestor reglementări rezultă din faptul că ele sunt abstracte, pe de-o parte, iar pe de altă parte, din faptul că se lasă la aprecierea statelor interpretarea concretă a situațiilor în care se impune luarea acestor măsuri, textul Convenției neoferind o calificare legală a noțiunilor de „siguranță publică”, „ordine publică sau morală”. Acestea devin elemente interpretabile de la caz la caz, în funcție de situațiile concrete constatate la nivelul fiecărui stat.

La nivelul Uniunii Europene, *Carta drepturilor fundamentale* reglementează libertatea de gândire, conștiință și religie prin dispozițiile art. 10, conform cărora: „(1) Orice persoană are dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie. Acest drept implică libertatea de a-și schimba religia sau convingerea, precum și libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea individual sau colectiv, în public sau în particular, prin intermediul cultului, învățământului, practicilor și îndeplinirii riturilor. (2) Dreptul la obiecție pe motive de conștiință este recunoscut în conformitate cu legile interne care reglementează exercitarea acestui drept.” Dreptul garantat corespunde dreptului garantat la articolul 9 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului și art. 18 din Declarația Universală a Drepturilor Omului și din cuprinsul Pactului internațional privind drepturile civile și politice. Se impune să evidențiem aici paragraful 2 al alin. (10) din Cartă, care reglementează un drept inovator conex acestei prerogative a libertății de gândire, conștiință și religie, și anume *dreptul la obiecție* pe motive de conștiință. Ca răspuns la această reglementare, un număr tot mai mare de state au prevăzut în legea internă scutirea de la serviciul militar obligatoriu pentru cetățenii care, în virtutea credințelor religioase, spirituale interzic astfel de practici. Menționăm că elaborarea unei Carte europene a Drepturilor Fundamentale s-a hotărât în cadrul Consiliului European de la Koln, din 3-4 iulie 1999, fiind proclamată în cadrul summit-ului de la Nisa, din decembrie 2000. Întărirea forței sale juridice s-a realizat însă prin Tratatul de la Lisabona din 2007, care a inclus-o într-o declarație anexă pentru a avea aceeași valoare juridică ca și tratatul.

La nivel național, *Constituția României* garantează „libertatea conștiinței” prin dispozițiile art. 29, potrivit cărora: „(1) Libertatea gândirii și a opiniilor, precum și libertatea credințelor religioase nu pot fi îngădite sub nici o formă. Nimeni nu poate fi

constrâns să adopte o opinie ori să adere la o credință religioasă, contrare convingerilor sale. (2) Libertatea conștiinței este garantată; ea trebuie să se manifeste în spirit de toleranță și de respect reciproc. (3) Cultele religioase sunt libere și se organizează potrivit statutelor proprii, în condițiile legii. (4) În relațiile dintre culte sunt interzise orice forme, mijloace, acte sau acțiuni de învrăjbită religioasă. (5) Cultele religioase sunt autonome față de stat și se bucură de sprijinul acestuia, inclusiv prin înlesnirea asistenței religioase în armată, în spitale, în penitenciare, în azil și în orfelinate. (6) Părinții sau tutorii au dreptul de a asigura, potrivit propriilor convingeri, educația copiilor minori a căror răspundere le revine.” Totodată, Codul penal incriminează la art. 381 „împiedicarea exercitării libertății religioase”, iar Legea nr. 489 din 28 decembrie 2006 privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor³⁰ vine să dezvolte dimensiunea libertății religioase și condițiile exercitării acesteia.

Constatăm că libertatea de gândire, conștiință și religie poate fi descompusă în trei libertăți, respectiv libertatea de gândire, care presupune dreptul la adoptarea unei ideologii, libertatea conștiinței, care implică drepturi la convingeri personale de orice fel și libertatea religiei, care implică crearea propriei identități religioase³¹.

Ceea ce ne atrage atenția urmare trecerii în revistă a reglementărilor internaționale, regionale și naționale, care conturează libertatea de gândire, conștiință și religie, este, pe de-o parte, accentul pus pe dimensiunea religioasă și plasarea celorlalte două dimensiuni privind libertatea de gândire și conștiință într-un oarecare con de umbră, iar pe de altă parte, ambiguitatea gradului de protecție în cazul necesității limitării acestei libertăți raportat la interesul public, ordinea, siguranța sau morala publică.

Este cert că în concretizarea acestei libertăți, autoritățile statale au atât obligații pozitive, concretizate în măsuri menite să înlăture posibilitatea aparițiilor situațiilor perturbatoare, cât și obligații negative, în sensul de a nu întreprinde acțiuni de natură să restrângă exercițiul efectiv al libertății de gândire, conștiință și religie³². Când vine vorba de dezvoltarea conținutului acestei libertăți însă, vom descoperi că doctrina se apleacă cu precădere asupra dimensiunii religioase, care și-a găsit, de altfel, și aplicare practică. În acest sens, libertatea de conștiință a individului este suprapusă ca interpretare peste libertatea de religie, sens în care se consemnează în majoritatea cercetărilor faptul că autoritățile statale nu au dreptul să intervină în domeniul libertății de conștiință a omului prin cercetarea convingerilor sale religioase sau prin obligarea acestuia de a-și manifesta convingerile cu privire la divinitate.

³⁰ Publicată în Monitorul Oficial nr. 11 din 8 ianuarie 2007 și republicată în Monitorul Oficial nr. 201 din 21 martie 2014.

³¹ A se vedea Purdă, Nicolae, Diaconu, Nicoleta, Protecția juridică a drepturilor omului, Ediția a III-a, Universul Juridic, București, 2016, pp. 232-233.

³² A se vedea Voiculescu, Nicolae, Protecția internațională a drepturilor omului, Editura Hamangiu, 2017, pp. 91-92.

De exemplu, într-o speță, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a concluzionat că o persoană care a fost nevoită să justifice în fața instanței de judecată refuzul prestării jurământului religios întrucât nu era creștin ortodoxă, dorind astfel să se rezume la o declarație solemnă, a determinat încălcarea libertății sale de a nu-și manifesta convingerile religioase³³. Pe de altă parte, într-o altă speță a prevalat interesul social, mai precis cel profesional, în sensul în care, în cauza *Eweida și alții împotriva Marii Britanii*³⁴, Curtea a considerat că interesul angajatorului de a proiecta o anumită imagine companiei aeriene, care interzicea salariaților să poarte crucifix la locul de muncă, este unul incontestabil legitim. Această ultimă speță adâncește și mai mult incertitudinea în interpretare, mergând dincolo de siguranța publică, protecția ordinii, a sănătății sau a moralei publice, atingând un interes social și profesional. Și aici intervine întrebarea – *Care sunt limitele libertății noastre?* Răspunsul ar putea fi rezumat în afirmația lui Jean Jacques Rousseau din lucrarea „Contractul social”, realizată în 1762, respectiv: „Omul este născut liber, dar pretutindeni este în lanțuri”, precum și în afirmația lui Rivarol – „Libertatea înseamnă a fi ceea ce vrei din ceea ce poți”³⁵.

Realitatea este că societatea este cea care impune un ansamblu de norme juridice care ne orientează acțiunile, acestea reprezentând expresia interesului general și manifestarea lanțului de determinări fundamentale sociale, istorice, politice, economice, religioase etc. Această spirală – *interes general- norme juridice sau morale – răspundere – libertate – interes particular*, devine greu de gestionat și necesită perspective multiple, de natură filosofică, sociologică, politică, economică, juridică și etică. Divergența interes general al societății versus interes particular devine poate cea mai sensibilă în abordare în materie de drepturi ale omului. Realitatea este că normele juridice ne pun la dispoziție un tipar ideal de comportament. La fel de ideal îl percepem cu toții? Cum ne raportăm la acest ideal, în contextul în care normele juridice se adresează „difuz și impersonal” destinatarilor?³⁶ Până la urmă, „fiecare ființă are în sine o lege, o lege de formare și dezvoltare...dânsa se naște cu un cadru nevăzut, dar foarte real, în care crește și pe care caută să-l umple. Când un organism ajunge la forma ce înfățișează scopul final al facultății sale de dezvoltare, el atinge perfecțiunea și s-a idealizat însuși”³⁷. Este ceea ce înțelegem prin „interiorizarea legii”, aplicarea ei din convingere, întrucât este trecută prin filtrul conștiinței individului, care vibrează la unison cu legea și atunci vorbim de idealul simbiozei lege-ființă umană. Din această perspectivă, „fiecare dintre noi ar

³³ Hotărârea CEDO din 21 februarie 2008, în cauza Alexandridis c. Grecia, §38.

³⁴ Hotărârea CEDO din 15 ianuarie 2013, în cauza Eweida și alții c. Marii Britanii.

³⁵ A se vedea Purdă, Nicolae, Diaconu, Nicoleta, Protecția juridică a drepturilor omului, op.cit., p. 21, p. 33.

³⁶ Popa, Nicolae, Teoria generală a dreptului, Ed. All Beck, București, 2002, p. 140.

³⁷ Nordau, M., Minciunile convenționalele civilizației noastre, traducere după a 14-a ediție germane de M. Cantianu, București, Ed. Librăriei Socer & Co., 1921, pp. 68-69, *apud* Popa Tache, Cristina Elena, op.cit., p. 73.

deveni mai suveran decât a fost vreodată”, așa cum ideal surprinde Cristina Elena Popa Tache în lucrarea sa, „Spre un drept al sufletului și al biocâmpurilor formelor de viață”, fiindă umană având „bucuria de a ști că este unică între viețuitoare, într-un mediu pe care nu ar mai căuta să-l supună sau să-l exploateze fără milă, ci să-l iubească, să-l respecte și să-l protejeze”.

Concepția perpetuată și „absorbită” ca atare de conștiința umană a fost aceea a prioritizării absolute a interesului general, exercitarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului fiind în deplină concordanță cu acesta, în ideea în care dreptul rămâne instrumentul perfect de control social prin intermediul funcției sale normative. Achiesăm însă la opinia exprimată de Hegel în lucrarea „Principiile filosofiei dreptului”, potrivit căreia esența statului constă în cerința ca universalul să fie concordant cu particularul, filosofia dreptului constând în stabilirea unui echilibru perfect între interesele individuale și interesul general al statului³⁸. Această abordare întărește ideea promovată și în doctrina actuală internațională, în sensul că „nu eul individual trebuie să fie în slujba societății, ci invers”³⁹.

Toate instrumentele juridice internaționale și regionale pe care le-am expus mai sus, recunosc libertatea de gândire, conștiință și religie tuturor cetățenilor, dar nu acordă omului, fiindă unică, individuală, suveranitatea asupra lui însuși, primând voința comună asupra voinței individuale. Înainte de a fi un cetățean, cu drepturi și obligații corelative, omul, este o fiindă unică, de neînlocuit, singura capabilă să-și aprecieze exact sentimentele, emoțiile, trăirile, amintirile, alegerile și idealurile, suma acestora conturând ceea ce doctrina numește „un drept al sufletului”⁴⁰. Acest drept al sufletului își revendică locul în corolarul drepturilor și libertăților fundamentale ale omului sau chiar desprinderea din acestea prin crearea unui drept de sine stătător, împrumutând prin izvoare, principii și chiar obiect din dreptul internațional umanitar.

Sistemele juridice pot atribui persoanelor fizice drepturi și îndatoriri fără acordul lor expres⁴¹, și aici vorbim de o dublă dimensiune, pe de-o parte, de atribuirea de drepturi și obligații fără acordul persoanei fizice, iar pe de altă parte, de limitarea drepturilor împotriva conștiinței și convingerilor proprii. Față de viziunea noastră expusă și susținută pe tot parcursul cercetării, achiesăm la ideea că „sufletul, virtualitatea fiindei, nu este doar o chestiune de interes public, ci trebuie să beneficieze de drepturi”⁴².

³⁸ Ibidem 33.

³⁹ Popa Tache, Cristina Elena, préface de Jean-Luc Martin-Lagardette, „Vers un droit de l'âme et des bioénergies du vivant”, *op. cit.*

⁴⁰ Ibidem, p. 10.

⁴¹ „Omul sau *natural person* este o fiindă umană vie, posesoare de drepturi și obligații. Sistemele juridice pot atribui drepturi și îndatoriri persoanelor fizice fără acordul lor expres” – Cornell Law School – <https://www.law.cornell.edu/wex>.

⁴² Popa Tache, Cristina Elena, *op. cit.*, p. 64.

Este adevărat și că realizarea drepturilor și libertăților circumscrise statutului juridic al persoanei se realizează în societate, iar societatea la rândul ei, are dreptul să se protejeze de eventuale abuzuri ascunse sub invocarea exercitării anumitor drepturi și libertăți, prin trasarea unor bariere de exercitare. Restrângerea acestor drepturi este justificată, desigur, de respectarea unor principii, respectiv *principiul legalității*, care implică respectarea întocmai a dispozițiilor legale și a procedurilor care reglementează astfel de interdicții sau restrângeri, de asemenea, *principiul echității*, care implică adaptarea normelor la contexte concrete, în sensul de interpretare a normelor raportat la situația de fapt, circumstanțele personale, unicitatea cauzei sau scopul legitim. Totodată, vorbim de *principiul proporționalității*, devenit un principiu aproape universal prin care sunt limitate puterile statului, în sensul în care acțiunile sale nu trebuie să depășească scopul exercitării lor, fiind nevoie de un raport echilibrat între mijloacele folosite și scopul legitim urmărit, pentru a se evita excesul de putere⁴³.

Potențialitatea restrângerii exercitării unor drepturi sau libertăți este consacrată în actele juridice internaționale, regionale și naționale, pe care le-am menționat mai sus și pe care le vom „diseca” în cele ce urmează, astfel de reglementări venind să confirme și să recunoască implicit caracterul relativ al drepturilor și libertăților omului și faptul că acestea nu pot fi manifestate absolut.

Din teoria promovată și afirmată de toate instrumentele juridice internaționale, regionale și naționale care înglobează drepturile și libertățile fundamentale, transpune ideea generală potrivit căreia îngrădirea drepturilor fundamentale poate fi realizată doar cu caracter excepțional și doar în cazurile și condițiile expres prevăzute de lege. Desigur că stabilirea unor coordonate juridice de exercitare a drepturilor, la care se adaugă cele morale, politice, profesionale, etice sau filosofice, devină justă și corespunde nevoii de a asigura securitatea exercitării drepturilor celorlalți, în perspectiva realizării binelui comun și a atingerii intereselor naționale. Potrivit dispozițiilor internaționale amintite mai sus, interesul general devine rațiunea supremă în favoarea căreia statul poate acționa prin restrângerea drepturilor și libertăților unei persoane, doctrina invocând ideea de interes general social, și nu politic⁴⁴. Totodată, ideea promovată este aceea că această contradicție între prioritizarea interesului general și exercitarea deplină, absolută a drepturilor omului, este doar una aparentă, având în vedere posibilitatea identificării unui echilibru între interesele particulare și cele generale într-o societate democratică. Considerăm că acesta este un ideal ce poate fi atins prin reformarea drepturilor și

---

⁴³ Marian, Octavian, Restrângerea drepturilor și libertăților fundamentale – garanție juridică a respectării statutului juridic al personalității, Revista Națională de Drept, nr. 10/2014 - https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Restrangerea%20drepturilor%20si%20libertatilor%20fundamentale%20%E2%80%93%20garanție%20juridică%20a%20respectării%20statutului%20juridic%20al%20personalității.pdf.

⁴⁴ A se vedea Purdă, Nicolae, Diaconu, Nicoleta, *op. cit.*, p. 263.

libertăților dintr-o perspectivă mult mai profundă, în centrul căreia se află ființa umană unică, și nu doar omul privit ca cetățean, un cetățean cu drepturile și obligațiile aferente ce respectă „graficul” societății. Acest echilibru poate fi atins prin asigurarea manifestării transparente a personalității umane și protejarea absolută a conștiinței sale și prin promovarea și dezvoltarea unor instrumente și instituții care să contribuie la astfel de obiective în mod constant.

Drepturile al căror exercițiu poate fi îngădit se încadrează în categoria drepturile condiționale, adică acele drepturi sau libertăți care beneficiază de o protecție relativă, fiind susceptibile de restrângeri sau derogări cu caracter excepțional. Printre acestea se numără și libertatea de gândire și exprimare⁴⁵.

Declarația Universală a Drepturilor Omului interzice prin dispozițiile art. 30 abuzul de drept, sens în care nicio prevedere a acestui document internațional nu poate fi interpretată ca implicând pentru un stat sau o persoană dreptul de a se deda la vreo activitate sau de a săvârși vreun act care să conducă la desființarea drepturilor și libertăților fundamentale astfel reglementate. Totodată, potrivit art. 29, paragraf 2, în exercitarea drepturilor și libertăților enunțate în Declarație, fiecare persoană este supusă doar îngădirilor stabilite de lege în scopul exclusiv al asigurării recunoașterii și respectului drepturilor și libertăților celorlalți, precum și în vederea satisfacerii cerințelor juste ale moralei, ordinii publice și bunăstării generale, într-o societate democratică.

Și *Pactele internaționale* cuprind dispoziții care autorizează statele să dispună limite în exercitarea drepturilor enunțate, în acest sens *Protocolul internațional privind drepturile civile și politice* stipulând la art. 4 că în cazul în care un pericol public excepțional amenință existența națiunii și este proclamat printr-un act oficial, statele pot ca, în limita strictă a cerințelor situației, să dispună măsuri derogatorii de la obligațiile prevăzute în Pact, cu condiția ca aceste măsuri să nu fie incompatibile cu celelalte obligații pe care le au în conformitate cu dreptul internațional și ca din ele să nu rezulte o discriminare întemeiată numai pe rasă, culoare, sex, limbă, religie sau origine sexuală. Trebuie să subliniem aici că Protocolul nu autorizează nicio derogare de la anumite drepturi și libertăți, printre care regăsim și libertatea de gândire, conștiință și religie, pe lângă dreptul la viață, dreptul de a nu fi supus torturii sau pedepselor crude, inumane sau degradante etc. Totodată, potrivit art. 18 din Pact, „*libertatea manifestării religiei sau convingerilor nu poate fi supusă decât restricțiilor moralei sau a libertăților și drepturilor fundamentale ale altora*”.

Comitetul Drepturilor Omului ne oferă anumite repere interpretative referitoare la articolul 18, paragraful 3 din Pactul Internațional cu privire la Drepturile Civile și Politice, stabilind că „*libertatea de a nu fi constrâns în a adopta o religie sau credință și libertatea părinților și a tutorilor de a asigura educația religioasă și morală nu*

⁴⁵ Ibidem, p. 264.

pot fi restrânse (...) limitările impuse trebuie stabilite prin lege și nu trebuie aplicate într-un mod care ar vicia drepturile garantate la articolul 18. Comitetul observă că paragraful 3 al articolului 18 trebuie interpretat strict: restricțiile nu sunt permise din motive care nu sunt specificate (...). Limitările pot fi aplicate numai în acele scopuri pentru care au fost prescrise și trebuie să fie direct corelate și proporționale cu nevoile specifice pe care sunt bazate. Restricțiile nu pot fi impuse în scopuri discriminatorii sau aplicate în mod discriminatoriu. Comitetul observă că conceptul de morală derivă din multe tradiții sociale, filozofice și religioase; în consecință, limitările libertății de a manifesta o religie sau credință în scopul protejării moralei trebuie să se bazeze pe principii care nu derivă exclusiv dintr-o singură tradiție”⁴⁶.

În ceea ce privește *Convenția Europeană a Drepturilor Omului*, menționăm că și aceasta conține prevederi relative la întinderea exercitării drepturilor, stabilind la art. 15 că în caz de război sau alt pericol ce amenință viața națiunii, orice înaltă parte contractantă poate lua măsurile care derogă de la obligațiile prevăzute în Convenție, în măsura strictă în care situația o cere și cu condiția ca aceste măsuri să nu fie în contradicție cu alte obligații care decurg din dreptul internațional. Regăsim, de altfel, o similitudine marcantă între art. 18 al Pactului internațional și art. 9 din Convenție, acesta din urmă stipulând la alin. (2) că, „libertatea de a-și manifesta religia sau convingerile nu poate face obiectul altor restrângeri decât cele prevăzute de lege, care, într-o societate democratică, constituie măsuri necesare pentru siguranța publică, protecția ordinii, a sănătății, a moralei publice, a drepturilor și libertăților altora”.

Din aceste dispoziții juridice internaționale deducem că ne raportăm la două dimensiuni diferite de manifestare a libertății de gândire, conștiință și religie. Pe de-o parte vorbim de *forum internum*, care constituie sfera interioară a persoanei în plenitudinea sa absolută, manifestarea nefiind exteriorizată. Pe de altă parte, vorbim de *forum externum*, care implică exteriorizarea gândurilor, convingerilor prin relaționarea cu societatea de apartenență. În cazul libertății de religie aceasta este manifestată, de exemplu, prin faptul că fiecare persoană este liberă să adere la o anumită religie ca manifestare spirituală.

Și în cuprinsul *Cartei drepturilor fundamentale a Uniunii Europene* regăsim dispoziții privind *forța drepturilor garantate, nivelul protecției și interzicerea de a abuza de drepturi*. Astfel, în ceea ce privește forța drepturilor, Carta stipulează că orice limitare a exercitării drepturilor și libertăților recunoscute de aceasta trebuie prevăzută de lege, fiind respectat conținutul esențial al drepturilor. Carta invocă principiul proporționalității, în sensul în care limitările pot fi aplicate numai dacă ele sunt necesare și răspund efectiv interesului general recunoscut de Uniune sau necesității de a respecta drepturile și libertățile omului.

---

⁴⁶ UN Human Rights Committee (HRC), CCPR General Comment No. 22: Article 18 (Freedom of Thought, Conscience or Religion), 30 July 1993, CCPR/C/21/Rev.1/Add.4 - <https://www.refworld.org/docid/453883fb22.html> [accessed 6 December 2020], adopted at the forty-eighth Session of the Human Rights Committee.

Sub „cupola” reglementărilor internaționale și regionale, dreptul național și-a creionat propriile dispoziții cu privire la îngrădirile legale ale drepturilor, *Constituția României* statuând la art. 53 – Restrângerea exercițiului unor drepturi sau al unor libertăți faptul că exercițiul unor drepturi sau libertăți poate fi restrâns numai prin lege și numai dacă se impune, după caz, pentru apărarea securității naționale, a ordinii, a sănătății ori a moralei publice, pentru desfășurarea instrucției penale ori pentru prevenirea consecințelor unei calamități naturale, ale unui dezastru ori ale unui sinistru deosebit de grav. Urmând ideea aplicării principiului proporționalității, *Constituția României* prevede că „*măsura restrângerii trebuie să fie proporțională cu situația care a determinat-o, să fie aplicată în mod nediscriminatoriu și fără a aduce atingere existenței dreptului sau a libertății*”. De remarcat faptul că art. 53 din *Constituție* nu indică în concret drepturile ale căror exercițiu poate fi restrâns și nu oferă o calificare legală a situațiilor concrete în care s-ar impune astfel de măsuri, aspecte care întăresc ceea ce încercăm să subliniem prin cercetarea noastră, și anume nesiguranța și existența unor norme abstracte, lipsite de siguranță și transparență într-un domeniu în care astfel de ezitări și lacune nu ar trebui permise.

Departate de „a pluti” în această sferă captivantă a filosofiei dreptului și moralei, libertatea pe care o analizăm comportă atât de multe nuanțe sociale, intelectuale și de conștiință, încât devine, într-adevăr, dificil să conturezi și să cuprinzi în reglementări uniforme limitele și restrângerile unei astfel de libertăți cum este cea a gândirii, conștiinței și religiei, restrângeri care se pot reflecta în opiniile dominante, în puterea sufocantă a mentalității comunității, în politica instituțională, în intervențiile de multe ori abuzive ale formelor de putere sau în birocrație. Toate acestea afectează în mod cert atitudinea liberală individualistă, fiind necesară o dezvoltare și acceptare a culturii diversității, prin cristalizarea a ceea ce se numește *modus vivendi*, prin recunoașterea *naturii umane și diversitatea ireductibilă a persoanelor, în sensul în care fiecare ne confruntăm cu o „trajectorie individuală ca experiment unic de viață sau ca aventură a manifestării personalității”*⁴⁷. Tocmai această diversitate ar trebui să ghideze intervenția publică și să modeleze normele morale și legale, evitându-se amplificarea exagerată a puterii publice asupra individului, exercitată atât prin forța opiniei publice, cât și prin forța actului normativ. Acest mecanism subtil „îmbrăcat” în ideea de interes public și bune moravuri a „fragilizat” și „înăbușit” puterea interioară a individului. Există poate o sferă de acțiune în care societatea nu are interes, și acea sferă este conturată de „universul interior” al ființei umane, sentimentele, emoțiile sale, acea parte din existența omului care nu îl „atinge” decât pe el însuși. Aceasta este dimensiunea absolută a dreptului la libertatea de gândire și spirit a omului, ca domeniu lăuntric al conștiinței umane. Până

⁴⁷ Pentru dezvoltare a se vedea Mill, John Stuart, *Despre libertate*. Cum ne apărăm de tirania majorității, tradusă din engleză și prefață de Adrian-Paul Iliescu, Ediția a III-a, Ed. Humanitas, București, 2014, pp. 9, 14, 41, 51, 60-68, 178-179.

la urmă, individul nu poate fi răspunzător în fața societății pentru ceea ce simte și gândește, atât timp cât exteriorizarea acestora nu afectează interesele altor persoane.

Poate că cele mai dure restrângeri ale libertății de religie din România manifestate în anii de democrație s-au conturat în contextul pandemiei de COVID-19, mai precis în anul 2020, prin limitarea participării credincioșilor la manifestări de cult precum pelerinaje, restricții aferente Sărbătorilor Pascale, reguli speciale destinate oficierii slujbelor de Liturghie sau limitarea numărului de participanți în situația oficierii slujbelor de căsătorie și botez, subiecte care au generat mari controverse la nivelul societății românești. Concluzia instanțelor de judecată a fost că reacțiile autorităților au fost în acord cu principiile proporționalității și necesității, fiind exclusă folosirea excesivă a forței în atingerea obiectivelor de protecție sanitară.

Această divergență dintre libertatea religioasă, manifestată în dimensiunea sa *forum externum* și imperativul de protecție a sănătății publice, ca valoare colectivă supremă, a declanșat o adevărată provocare la nivel mondial în misiunea de a menține un echilibru legal, întrucât, așa cum am menționat în cercetarea noastră, normele sunt destul de abstracte în privința posibilelor restrângeri ale drepturilor, lăsând loc de interpretare. De exemplu, în acest context al pandemiei, Curtea Supremă a Statelor Unite ale Americii a apreciat că măsurile avansate prin Ordinul Executiv al Guvernatorului statului New York au fost excesive raportat la obiectivul urmărit, respectiv acela al protejării sănătății publice. Acest Ordin Executiv viza măsuri de protecție a sănătății publice care se răsfrângeau în special asupra organizării întrunirilor religioase. Astfel, Curtea a statuat că astfel de măsuri, deși justificate de protejarea sănătății publice, nu trebuie să fie intruzive în sfera libertăților indivizilor, circumstanțele extraordinare create de pandemia COVID-19 neputând constitui un pretext pentru limitarea non-necesară a drepturilor omului, atât protecția sănătății publice, cât și libertatea religioasă fiind egale ca importanță⁴⁸. De altfel, *Raportorul Special privind Libertatea de Religie sau de Credință* a atras atenția asupra fenomenului de intensificare a antisemitismului de la izbucnirea crizei COVID-19, Raportorul exprimându-și îngrijorarea și cu privire la faptul că anumiți lideri religioși și politicieni au exploatat vremurile dificile din timpul acestei pandemii pentru a răspândi ura împotriva evreilor și a altor minorități⁴⁹. Ca răspuns la astfel de comportamente, Organizația Mondială a Sănătății a elaborat și un *Ghid Interimar referitor la conduita liderilor comunităților*

---

⁴⁸ Pentru dezvoltare a se vedea Voiculescu, Nicolae, Berna, Maria-Beatrice, Exercițarea libertății religioase în contextul pandemiei COVID-19: între responsabilitate și reacții emoționale, 23 decembrie 2020 - <https://www.universuljuridic.ro/exercitarea-libertatii-religioase-in-contextul-pandemiei-covid-19-intre-responsabilitate-si-reactii-emotionale/>.

⁴⁹ <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25800&LangID=E>.

religioase în contextul pandemiei COVID-19⁵⁰, care stabilește orientativ o conduită corespunzătoare în sarcina conducătorilor religioși pentru a se asigura premisele gestionării corecte a unei pandemii, punându-se în discuție inclusiv ideea că astfel de cerințe de izolare pot afecta dramatic viața intra-psihică a oamenilor care vor dori să se refugieze în instituțiile de spiritualitate pentru a-și redobândi confortul mintal.

Depășind dimensiunea religioasă a libertății de gândire, conștiință și religie, ne vom îndrepta atenția asupra celelalte două dimensiuni ale acestei libertăți, mai puțin abordate în literatura de specialitate și mai puțin ancorate în practică și propagate în jurisprudența națională sau internațională. Într-adevăr, respectul pentru libertatea de conștiință, pentru care nu ar trebui să existe limite atâta timp cât convingerile personale nu sunt impuse altora și nu le dăunează, este foarte greu de atins, cu atât mai mult într-o lume globalizată și „invadată” de inteligența artificială.

Când predomină libertatea conștiinței și libertatea gândirii, o ființă umană poate trăi potrivit propriei idealizări, conștiința fiind cea care modelează alegerile umane și cea care le distinge de alte ființe. „Răsfoind” literatura de specialitate în materie de drepturi și libertăți, vom constata că libertatea de gândire, conștiință și religie este tratată cu precădere prin dimensiunea dreptului la religie prin libertatea de a alege, schimba și practica propria credință, de a o mărturisi sau nu, libertatea de conștiință fiind și ea conturată în dezvoltările din doctrină tot prin raportare la libertatea religiei. În realitate, uităm, de fapt, esența acestei libertăți, libertatea de conștiință fiind imperativă și mult mai cuprinzătoare decât libertatea de religie. Conștiința acoperă toate valorile pe care o ființă umană le prețuiește, indiferent dacă sunt de natură religioasă sau nu. În 2023, Raportorul special al ONU pentru libertatea de religie sau credință a raportat că există provocări alarmante care subminează eforturile privind prevenirea conflictelor, alte drepturi ale omului, inclusiv capacitatea de exprimare și capacitatea grupurilor minoritare de a participa la viața publică⁵¹.

Trebuie să menționăm că în anul 2021, Raportorul special pentru libertatea de religie sau a credinței, Ahmed Shaheed, a prezentat în cadrul Adunării Generale a Națiunilor Unite „Raportul privind libertatea de gândire”⁵², acesta reprezentând

⁵⁰ Ghidul este disponibil accesând https://www.who.int/publications/i/item/practical-considerations-and-recommendations-for-religious-leaders-and-faith-based-communities-in-the-context-of-covid-19?gclid=Cj0KCQiA8dH-BRD_ARIsAC24umYO9IDK1RFVKUtXHOVE7RfGHEWTd1gC62OdIYYb1VQHJ8qjiW1QfgUaAuwAEALw_wcB.

⁵¹ United Nations Human Rights, Office of the High Commission, Module 1: Freedom of conscience, <https://www.ohchr.org/en/faith-for-rights/faith4rights-toolkit/module-1-freedom-conscience>.

⁵² O’Callaghan, Patrick, Olga Cronin, Brendan D. Kelly, Bethany Shiner, Joel Walmsley & Simon McCarthy-Jones, The right to freedom of thought: an interdisciplinary analysis of the UN special rapporteur’s report on freedom of thought, The International Journal of Human Rights, 29 iunie 2023, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13642987.2023.2227100>.

primul moment de aplecare și reflectare asupra conținutului și domeniului de aplicare a libertății de gândire de la consacrarea acesteia în 1948 prin Declarația Universală a Drepturilor Omului, dar și primul moment de conștientizare asupra faptului că libertatea de gândire a primit o atenție extrem de redusă în jurisprudență, legislație și studii, naționale sau internaționale, motivele neglijării istorice fiind considerarea acestei libertăți ca fiind un drept mai mult simbolic decât practic.

Această primă conștientizare manifestată la nivel internațional reprezintă un impuls important în reformarea acestei libertăți „acoperite de praf”, care ar putea fi redimensionată prin raportare la nuanțele multifacetate pe care la comportă, încorporând iată și ceea ce doctrina numește „un drept al sufletului”, pentru că libertatea de gândire, de conștiință și de religie nu poate fi interpretată rigid, ci într-o viziune unitară a ceea ce implică „universul interior” al ființei umane.

„Raportul privind libertatea de gândire” a fost rezultatul unor analize și reflecții interdisciplinare, prin interconectarea unor analize în materie de drept, psihologie, psihiatrie, neuroștiință, tehnologie digitală etc, ceea ce demonstrează încă o dată complexitatea acestei libertăți și necesitatea unei viziuni „păianjen”. Astfel, Raportul a identificat patru atribute posibile ale libertății de gândire, și anume: omul nu trebuie să fie forțat să își dezvăluie gândurile, nu trebuie să fie sancționat pentru gândurile sale, gândurile nu pot fi modificate nepermis și necesitatea promovării unui mediu favorabil libertății de gândire de către state. A rămas însă întrebarea dacă o astfel de conceptualizare este suficient de cuprinzătoare și convingătoare, cu atât mai mult cu cât nici măcar nu deținem adevărul absolut sau o înțelegere comună riguroasă cu privire la ceea ce înțelegem prin „gând”.

Totodată, Raportorul special pentru libertatea de religie sau a credinței a examinat această libertate raportat la potențialele încălcări ale libertății de gândire, identificând următoarele șapte ramificații: tortura sau pedepsele crude, inumane sau degradante, supravegherea, prozelitismul coercitiv, eforturile de combatere a blasfemiei, libertatea intelectuală și educația, tehnologiile existente și emergente, sănătatea mintală și practicile de conversie. Aceste ramificații de reflecție demonstrează „ecoul” și gama potențială complexă de aplicare a libertății de gândire. Și când spunem libertate de gândire, ne putem referi și la libertatea de conștiință, aceasta comportând nuanțe similare, aproape identice de interpretare.

Cu privire la motivul neglijării libertății de gândire, cercetătorii au invocat și faptul că interesele care intră în sfera de protecție a acestei libertăți au fost acoperite și protejate de alte drepturi, cum ar fi libertatea de exprimare sau dreptul la viață privată.

Poate că tocmai faptul că este foarte greu de descifrat natura absolută a libertății de gândire a făcut dificil de stabilit în concret cum și când poate fi acest drept încălcat, însă considerăm că libertatea de gândire și de conștiință nu se poate

identifica cu libertatea de exprimare, unde vorbim doar de *forum externum*, nu și de *forum internum*, adică acele convingeri intime ale ființei umane, care la rândul lor au nevoie de protecție prin reglementare. De altfel, libertatea de gândire și de conștiință rămâne pilonul esențial al susținerii și realizării celorlalte libertăți, inclusiv cea de exprimare. Până în prezent pare că legiuitorul a perceput ideea de gânduri doar raportat la manifestarea, exteriorizarea acestora prin vorbire sau comportament, însă libertatea de gândire, conștiință și religie prezintă un adevărat labirint de înțelesuri și reflecții, gândul și expresia fiind distincte din punct de vedere conceptual și practic. Raportorul sintetizează această legătură în ideea că „*ele se angajează într-o buclă de feedback perpetuă în care exprimarea devine un vehicul pentru schimbul și dezvoltarea gândurilor, în timp ce gândurile alimentează la rândul lor exprimarea*”. Există chiar un punct de ciocnire între libertatea de gândire și libertatea de exprimare, în sensul în care libertatea de exprimare ar putea fi „înghețată” de o libertate absolută a gândurilor unei persoane, gânduri care ar putea fi astfel afectate, „modelate” de exprimarea liberă a altei persoane. Acesta analizează nașterea la rândul ei la alte nuanțe de interpretare și îngreunează procesul de reglementare cuprinzătoare a libertății de gândire.

Dintr-o perspectivă psihologică, au existat voci⁵³ care au susținut că gândirea începe cu un act social, care este interiorizat de oameni, cu toate că, în opinia noastră, o astfel de abordare ar anula independența și libertatea omului în gândire și conștiință, spre care aspirăm în analiza noastră.

Poate că lipsa de interes asupra conținutul acestei libertăți rezidă și în faptul că gândurile sau conștiința sunt intangibile, la fel cum este și „sufletul” ființei umane. Tocmai în această idee, Raportul menționat cuprinde și un studiu de neuroimaging, în ideea demonstrării existenței gândurilor, potrivit căruia gândurile suicidale pot fi citite cu o acuratețe de 90%. Totodată, există studii care demonstrează posibilitatea de a modifica, elimina sau recupera amintirile oamenilor, precum și de a manipula gândurile acestora⁵⁴. În acest context atât de vulnerabil, viziunea dominantă din literatura de specialitate cu privire la faptul că libertatea de gândire *forum internum* (nemanifestată) este un drept absolut, își pierde din credibilitate. Potențialul de a deveni totuși un instrument juridic puternic, care oferă o protecție adecvată, rămâne în modalitatea de reglementare și importanța acordată acestei libertăți „pierdute” în corolarul drepturilor și libertăților omului.

⁵³ L.S. Vygotsky, *Mind in Society: The Development of Higher Mental Processes*, Ed. Michael Cole and others, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978, *apud* O'Callaghan, Patrick, Olga Cronin, Brendan D. Kelly, Bethany Shiner, Joel Walmsley & Simon McCarthy-Jones, *The right to freedom of thought: an interdisciplinary analysis of the UN special rapporteur's report on freedom of thought*, op.cit.

⁵⁴ Ahmed Shaheed, *Interim report of the Special Rapporteur on freedom of religion or belief: Freedom of Thought*. A/76/380. United Nations, Geneva, 2021, https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Religion/A_76_380_AUV.docx.

Foarte complex surprinde conceptul libertății de gândire cercetătorul și reprezentantul francez Rene Cassin, una dintre figurile importante în introducerea libertății de gândire, precum și reprezentantul libanez Charles Malik⁵⁵, aceștia subliniind „semnificația metafizică” a libertății de gândire „interioară”. Astfel, „gândirea” poate fi înțeleasă și interpretată ca însumând toate formele de activitate mentală nemanifestată, inclusiv „*deliberarea, imaginația, credința, reflecția, raționamentul, gândirea, amintirea, dorința, simțirea, interogarea și dorința*”⁵⁶. Ceea ce trebuie punctat, este faptul că odată exteriorizate aceste gânduri, sentimente, raționamente, apar limite și bariere declanșate de protecția altor drepturi și libertăți. Gândul, la rândul lui, poate fi un produs al unui mix de sentimente, trăiri, principii de viață. În orice caz, filosofia minții și a sufletului este greu de pătruns de lumea juridică spre o fundamentare legală ideală, granițele dintre minte și lume nefiind nici ele clare. De altfel, există numeroase discuții filosofice recente care creează puncte de legătură între cunoașterea extinsă și atributele libertății de gândire.

Un element foarte sensibil rămâne posibilitatea de „alterare” a gândirii și a conștiinței, inteligența artificială fiind vizualizată pe harta posibililor factori de „manipulare” a gândirilor și conștiinței oamenilor. De altfel, relația dintre tehnologiile digitale, big data, inteligența artificială, neurotehnologia și drepturile oamenilor este un subiect extrem de sensibil și intens dezbătut la nivel global, fiind nevoie de o atenție sporită în reglementarea IA și de un cadru solid al protecției drepturilor și libertăților oamenilor, în special a persoanelor vulnerabile cum sunt copiii. Există numeroase reacții juridice în diverse domenii față de provocările IA și se încearcă o coagulare a reglementărilor în această zonă, care cu greu prinde contur datorită complexității domeniului, profesori cercetători francezi din Universitatea Paris sau Sorbonna anticipând cristalizarea unui „drept al inteligenței artificiale”, un drept de sine stătător, construit în virtutea propriilor principii și instituții de funcționare, așa cum susținem în cercetarea noastră creionarea unui „drept al sufletului”.

Deși în viziunea actorilor strategiilor globale inteligența artificială (IA) deține un potențial fabulos de îmbunătățire a vieților oamenilor, să nu uităm totuși de riscurile IA asupra omului, asupra drepturilor și libertăților sale, aceasta putând genera și multiplica prejudecăți existente la nivelul societății. Este nevoie de o analiză atentă din perspectiva siguranței umane, a sănătății și securității, a libertății, a vieții private și demnității, a nediscriminării, protecției datelor personale sau a autodeterminării. Sistemele de inteligență artificială pot deveni manipulatorii,

---

⁵⁵ UNECOSOC, Commission on Human Rights, Third Session, Summary Record of the Sixtieth Meeting, 10.

⁵⁶ Lucas Swaine, 'Freedom of Thought as a Basic Liberty' Political Theory 46, no. 3/2018, pp. 405-425, 411, *apud* O'Callaghan, Patrick, Olga Cronin, Brendan D. Kelly, Bethany Shiner, Joel Walmsley & Simon McCarthy-Jones, The right to freedom of thought: an interdisciplinary analysis of the UN special rapporteur's report on freedom of thought, op. cit.

discriminatorii sau pot produce prejudicii fizice, psihice, sociale și economice. Exemplificând astfel de aspecte, ne putem gândi la faptul că aceste sisteme IA pot perpetua prejudecăți sociale, pot manipula on-line comportamente ale copiilor, persoanelor în vârstă sau ale altor categorii de consumatori, prin exploatarea vulnerabilităților percepute în baza unor date și algoritmi avansați, forțându-se în masă deciziile comerciale, electorale etc.

În acest sens, Regulamentul UE privind serviciile digitale intrat în vigoare în noiembrie 2022⁵⁷ urmărește, de exemplu, să armonizeze abordarea statelor membre în eforturile de a crea „un mediu online sigur, previzibil și de încredere”, un mediu care să asigure respectarea drepturilor fundamentale stabilite în Cartă. Din perspectiva analizei noastre, art. 25 alin. (1) reprezintă un punct de interes și focalizare, întrucât interzice practicile înșelătoare și manipulative, cunoscute sub denumirea de „practici întunecate”, aducând în prim plan interdicția furnizorilor de platforme online în a-și „proiecta, organiza și exploata interfețele online într-un mod care ar induce în eroare sau manipula destinatarii serviciilor lor, ori într-un mod care ar denatura sau afecta semnificativ în alt mod capacitatea destinatarilor serviciului lor de a lua decizii libere și în cunoștință de cauză”.

Pătrunzând în această „buclă temporală a IA”, trebuie să amintim și faptul că în noiembrie 2021, cele 193 de state membre ale UNESCO au adoptat „Recomandarea privind etica inteligenței artificiale”, acesta devenind un prim acord global în etica IA, un prim „set” de standarde comune, universale, izvorâte din fenomenul globalizării. Nucleul Recomandării rezidă în ideea că IA trebuie să fie centrată pe om și să servească interesului omenirii⁵⁸. La baza fundamentării acestei Recomandări au stat, desigur, instrumentele cadrului internațional al drepturilor omului, respectiv Declarația Universală a Drepturilor Omului, Convenția internațională privind eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială, Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice etc.

La nivelul Uniunii Europene vorbim deja de propunerea unui Regulament UE privind inteligența artificială⁵⁹, în baza căruia sistemele IA considerate o amenințare clară la adresa siguranței, vieții și drepturilor persoanelor vor fi strict interzise

---

⁵⁷ Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act) (Text with EEA relevance) - <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32022R2065>

⁵⁸ Pentru dezvoltare a se vedea Duminiță, Ramona, Ilie, Diana Maria, Ethical and legal aspects of the development and use of robotics and artificial intelligence. Protection of human rights in the era of globalization and digitization, Journal of Law and Administrative Sciences, No.19/2023 - <https://jolas.ro/wp-content/uploads/2023/06/jolas19a3.pdf>.

⁵⁹ Propunere de REGULAMENT AL PARLAMENTULUI EUROPEAN ȘI AL CONSILIULUI DE STABILIRE A UNOR NORME ARMONIZATE PRIVIND INTELIGENȚA ARTIFICIALĂ (LEGEA PRIVIND INTELIGENȚA ARTIFICIALĂ) ȘI DE MODIFICARE A ANUMITOR ACTE LEGISLATIVE ALE UNIUNII, COM/2021/206 final, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX%3A52021PC0206>.

prin noile reglementări, incluzând aici și aplicațiile care manipulează comportamentul uman prin ocolirea liberului arbitru al utilizatorilor („social scoring”), sistemele care exploatează vulnerabilitatea persoanelor și sistemele care permit autorităților publice să creeze profiluri ori punctaje pe bază de comportament social, scopul final fiind acela al asigurării unei legi centrate pe om, ghidată de principii etice.

Practicile de inteligență artificială menționate în proiectul de Regulament vor avea cu siguranță un impact semnificativ asupra drepturilor la libertatea de gândire și la integritatea mentală. De exemplu, art. 5 alin. (1) lit. a) și b) din Regulament interzice utilizarea sistemelor IA care *„care utilizează tehnici subliminale fără ca persoanele să fie conștiente de acest lucru, pentru a denatura în mod semnificativ comportamentul unei persoane într-un mod care aduce sau poate aduce prejudicii fizice sau psihologice persoanei respective sau altei persoane sau care exploatează oricare dintre vulnerabilitățile unui anumit grup de persoane din cauza vârstei, a unui handicap fizic sau mental, pentru a denatura în mod semnificativ comportamentul unei persoane care aparține grupului respectiv într-un mod care aduce sau poate aduce prejudicii fizice sau psihologice persoanei respective sau altei persoane”*. Și aici avem în vedere identificarea componentelor cheie ale gândirii sau conștiinței umane, cum ar fi raționamentul, reflecția, vulnerabilitățile cognitive sau afective etc, pe care IA are potențialul de a le exploata.

Considerăm că o regândire a drepturilor și libertăților tradiționale ale omului se impune cu prioritate în lumina (r)evoluției IA, care își conturează supremația prin progrese interdisciplinare și de vârf tehnologic precum robotica, nanotehnologia, biotehnologia, calculul cuantic, tehnologii wireless a cincea generație (5G) etc.

Conturarea unui „drept al sufletului” în corolarul legislației drepturilor și libertăților fundamentale printr-o abordare mai profundă a libertății de gândire sau de conștiință

Eleonor Roosevelt, Președinta Comisiei care a elaborat Declarația Universală a Drepturilor Omului, afirma faptul că *„Drepturile omului trebuie înțelese prin lumea individului, prin cadrul imediat al vieții lui (locul unde trăiește, locul unde muncește sau învață etc). Dacă asemenea drepturi sunt golite de sens în aceste locuri, ele nu au nicio valoare nicăieri. Fără o acțiune concertată a cetățenilor pentru a asigura aceste drepturi în cadrul imediat al vieții lor, zadarnic vom căuta semne de progres în universul în care trăiesc”*⁶⁰.

Ce reprezintă această „lume a individului”? Se poate rezuma această „lume interioară a ființei umane” la conținutul juridic actual al libertății de gândire,

---

⁶⁰ „The Draft Declaration of Human Rights”, New York Times, June 19, 1948. ProQuest, EBSCO, Indiana University, Bloomington.

conștiință și religie? Am observat că cercetătorii au încercat să traducă „gândirea” sau „conștiință” ca însumând toate formele de activitate mintală și percepție mentală⁶¹ nemanifestate, neexteriorizate, incluzând „deliberarea, imaginația, credința, reflecția, raționamentul, gândirea, amintirea, dorința, simțirea, interogarea și dorința”.

Doctrina sufletului datează dintr-o perioadă anterioară marilor descoperiri științifice, dintotdeauna existând un interes major pentru cercetarea și descoperirea acestui mister. Încă de la începuturi, marii filosofi considerau corpul uman ca o materie inferioară pentru „comorile” memoriei, misterul gândirii creative, profunzimea sentimentelor umane și gloria minții fiind asociate și atribuite sufletului, privit ca o „scânteie divină”.

Descartes, numit și „părintele filosofiei moderne” datorită abordării sale revoluționare a investigației filosofice, a conturat o astfel de poziție dualistă *mente-corp*, potrivit căreia, spre deosebire de alte sisteme fizice, oamenii sunt creați, constituiți în mod unic „dintr-o substanță imaterială – sufletul”, caracteristică esențială ce se desprinde de ideea de corp fizic. Prin termenul „minte”, Descartes a intenționat de fapt să reliefeze o varietate foarte mare de stări și procese mintale, cuprinzând aici inclusiv credințele, dorințele, intențiile, raționamentul, capacitatea lingvistică și emoția”. Înțelegem astfel că „minte” așa cum a descris-o Descartes, se identifică cu ceea ce numim „suflet”. În altă ordine de idei, considerăm că toate acestea înseamnă mai mult decât „gând” sau „conștiință”, așa cum transpar din libertatea de gândire, conștiință și religie.

Ideea reglementării unui „drept al sufletului” completează în realitate această libertate lipsită în prezent de conținut și profunzime. Deși pare o abordare filosofică, libertatea de gândire ar trebui protejată atât în măsura în care se referă la procesul, raționamentul prin care ajungem la aceste credințe, sentimente, gânduri etc, cât și în măsura în care se referă la credințele pe care ajungem să le păstrăm, să le „încapsulăm” în conștiința noastră ca produse ale acestui proces.

În opinia noastră, libertatea de gândire, conștiință și religie își „revendică” dreptul de reformare legislativă prin „lărgirea” sferei de aplicare și interpretare ce ar viza contopirea cu viziunea⁶² unui drept al sufletului, suflet care deși intangibil nu este deloc abstract și inexistent. Cum s-ar materializa acest lucru în reglementări, în norme de drept, rămâne o temă dificil de deslușit. Plecând de la afirmația lui Rumi din Declarația de la Beirut „*există tot atâtea drumuri către*

⁶¹ Potrivit Dicționarului Explicativ Român din 2009 și DOOM 2, „mîntal” și „mental” au semnificații diferite. „Mîntal” înseamnă „privitor la minte”. Așadar, vom spune „calcul mîntal”, „tulburări mîntale” etc. „Mental” înseamnă „privitor la mentalitate”, „schimbare mentală” (adjectiv), dar și „mentalul colectiv” (substantiv).

⁶² Cristina Elena Popa Tache, MARTIN-LAGARDETTE, Jean-Luc, *Après les droits de l'homme, le droit de l'âme et du Biochamp des êtres. Notes théoriques et d'acceptabilité*, op.cit. - <http://www.reseau-terra.eu/article1450.html>

*Dumnezeu așa cum sunt suflete pe Pământ*⁶³, conștientizăm, de fapt, unicitatea fiecărei ființe umane, diversitatea modului de abordare și percepție a sensului și viziunii de reglementare a drepturilor și libertăților omului. În lucrarea sa, „Spre un drept al sufletului...”, autoarea Cristina Elena Popa Tache vorbește despre o primă etapă care este afirmarea unui drept al sufletului și al biocâmpurilor formelor de viață prin trecerea de la fenomen la normă juridică, etapa a doua fiind concretizată prin necesitatea înființării unor instituții care să se ocupe de respectarea acestor drepturi speciale.

Tot Rene Descartes reflecta la sensul și înțelesul afirmației „*Gândesc, deci exist*” („*Cogito Ergo Sum*”), una dintre cele mai vestite teorii din filosofie. Încercând să „descălcim” această filosofie de viață a lui Descartes, constatăm că mintea și trupul ființei umane se condiționează una pe alta, acesta afirmând că dacă și-ar pune la îndoială existența, vine gândirea care îi anulează orice urmă de îndoială cu privire la existență, și prin urmare, gândul îi confirmă existența. Am putea merge mai departe, prin extinderea teoriei la ideea conturată în cercetarea noastră, respectiv „*gândesc, simt, deci exist*”. Acest „simt” vine să certifice ideea de „suflet” care în opinia noastră îmbracă forma „emoției”, și care nu se poate identifica cu gândul sau conștiința, ci doar le poate „modela”, fiind în simbioză cu acestea, toate conturând „universul interior, intim” al ființei umane, care necesită un grad superior de reglementare și protecție, printr-o reflecție și aplecare mai profundă asupra acestei materii și asupra drepturilor și libertăților omului.

Această identitate și suprapunere minte-suflet statornică în cultura noastră, vine chiar și din definiția oferită sufletului în dicționarele lingvistice. Potrivit Dicționarului explicativ al limbii române, sufletul înseamnă „*totalitatea proceselor afective, intelectuale și voliționale ale omului, trăsătură de caracter, substanță spirituală de sine stătătoare, independentă de corp, care dă omului viață, individualitate și personalitate și care este de origine divină și cu esență veșnică, suflare, suflu, respirație (lat. *sufflitus* înseamnă *sufflare*)*”. Observăm că este o împletire de concepte, de la cele specifice minții umane, conștiință, gânduri, intelect, la cele de ordin religios, poate și de aici această asociere de elemente în constituirea libertății de gândire, conștiință și religie. O asociere care încă reprezintă o enigmă juridică, greu de descifrat. Acest dualism *minte-suflet*, sinonimizat de legiuitor, trebuie totuși nuanțat. Ideea de „suflet”, care reprezintă principiul vieții, trebuie „ruptă” de ideea de „minte” care îmbracă forma gândurilor și conștiinței, acestea din urmă neputând îngloba și trăirile, emoțiile unei ființe umane, care împreună cu gândul și conștiința conturează personalitatea și unicitatea omului. Această separare rezultă și din concepția creștinismului, care a adoptat viziunea filosofului grec Platon, potrivit căreia omul

⁶³ United Nations Human Rights, Office of the High Commissioner, Countdown to Human Rights Day - <https://www.ohchr.org/en/faith-for-rights/faith4rights-toolkit/module-1-freedom-conscience>.

constă într-un trup muritor și un suflet nemuritor, moartea ducând la separarea sufletului de trup.

Pe aceeași linie de idei, Georges Burdeau acorda o nuanță distinctă drepturilor omului, calificându-le „*prerogative abstracte*”, recunoscute naturii umane, ca fiind opuse libertăților publice ca „*prerogative efective*”, susceptibile de realizare, adică de garantare și protecție juridică⁶⁴. Cu toate că doctrina acordă astăzi aceeași valoare juridică atât drepturilor, cât și libertăților, confirmându-se că au același conținut și că toate desemnează o singură categorie juridică, și anume dreptul fundamental, considerăm că ideea promovată de Georges Burdeau își găsește aplicarea și în prezent. De ce? Pentru că anumite drepturi sau libertăți au rămas la stadiul de „*prerogative abstracte*”, și aici avem în vedere cu precădere libertatea de gândire și de conștiință.

Francis Crick, laureat al premiului Nobel pentru descoperirea structurii moleculare a ADN-ului, susținea în lucrarea sa „*The Astonishing Hypothesis*”, publicată în 1994, faptul că sufletul este o iluzie, perpetuată doar de credința noastră, sens în care, „*bucuriile și necazurile, amintirile și ambițiile, sentimentul de identitate personală și de liber arbitru, toate acestea nu sunt nimic mai mult decât comportamentul unui număr uriaș de celule nervoase și al moleculelor asociate lor*”. În acest sens, se încearcă demonstrarea faptului că vătămarea diferitelor regiuni ale creierului duc la schimbarea unor aspecte esențiale ale minții, care pot distruge capacitatea noastră emoțională, limbajul, amintirile, creativitatea, calități pe care mulți le atribuie sufletului⁶⁵. Pe de altă parte, doctorul american Stuart Hameroff și fizicianul britanic Sir Roger Penrose au dezvoltat o teorie cuantică, potrivit căreia sufletul uman se regăsește în niște celule numite microtubuli, care se află la rândul lor în creier, în sensul că „*starea noastră conștientă este astfel rezultatul efectelor gravitației din microtubuli...când un om se află în pragul morții, microtubulii își pierd starea de fapt, dar informația din ei nu se distruge, ci se împrăștie. Cu alte cuvinte, sufletul nu moare, ci se reîntoarce în spațiu*”⁶⁶. Totodată, neurologul spaniol Joaquin Fuster a dezvoltat teoria potrivit căreia atât memoria, cât și sufletul transpar din marea rețea neuronală a creierului, fiind conectate una cu cealaltă⁶⁷. Dacă ne întoarcem în perioada renescentistă, vom constata că și Leonardo Da Vinci susținea că sufletul se află într-o zonă profundă a creierului, mai precis deasupra chiasmei optice. Indiferent unde s-ar afla sufletul, suflet pe care de cele mai multe ori noi îl percepem la nivelul toracelui, afirmând că „*avem un gol în stomac*” atunci când

⁶⁴ Burdeau, Georges, *Les libertes publiques*, L.G.D.J., Paris, 1966, p. 12, *apud* Purdă, Nicolae, Diaconu, Nicoleta, *Protecția juridică a drepturilor omului*, *op. cit.*, p. 25.

⁶⁵ <https://www.descopera.ro/stiinta/11324088-au-oamenii-suflet-iata-care-este-raspunsul-stiintei>.

⁶⁶ <https://stirileprotv.ro/stiri/stiinta/cercetatorii-au-dovda-sufletul-exista-si-se-gaseste-in-creier.html>.

⁶⁷ Jose Roldan, Maria, *Sufletul se află în rețeaua creierului*, 10 august 2020 - <https://www.recursosdeautoayuda.com/ro/el-alma-esta-en-la-red-del-cerebro/>.

emoția este de o intensitate foarte mare, acesta rămâne un fenomen complex pe care oamenii de știință continuă să îl studieze și cerceteze, iar legătura dintre creierul uman și credință este un fapt real care „dezvelește” o ramură interdisciplinară de știință, numită neuro-teologie. Chiar și serotonina este intitulată „molecula credinței”, profesorul și neurochirurgul de excepție al zilelor noastre, Alexandru Vlad Ciurea, afirmând că esența sufletului se află în partea centrală a creierului, și nu la nivelul inimii. Acesta aduce în discuție dualismul creier-inimă, creierul reprezentând „bijuteria” și elementul esențial de comunicare interumană, de trăire, iubire și credință⁶⁸.

Pentru că nu ne propunem să realizăm o analiză exhaustivă a legăturii creier-minte-suflet, ne vom rezuma la a evidenția faptul că specialiștii în neuroștiințe afirmă că nu este o exagerare atunci când spunem despre creierul uman că este cel mai complex lucru descoperit în Univers. Nici nu mai contează unde se află sufletul, ci că undeva, în acest corp uman, există în noi.

Faptul că celulele creierului sunt vizibile, însă conștiința, gândul sau sentimentele ființei umane sunt invizibile, nu echivalează cu inexistența, iar acest lucru este întărit și de Hotărârea pronunțată la data de 20 aprilie de către judecătorul Marc-Andre Blanchard, din cadrul Curții Superioare din Quebec, potrivit căruia „sufletul uman există”. În speță, obiectul dedus judecății a fost dacă unei persoane religioase i se poate cere să-și înlăture simbolurile religioase în timpul programului de lucru, iar răspunsul instanței a fost unul negativ, în sensul că „această încălcare ar ajunge chiar la sufletul sau chiar la esența acelei persoane”⁶⁹. Pe de altă parte, în cercetarea noastră am observat cum în jurisprudența altor state, a prevalat interesul social, mai precis cel profesional, în interpretarea libertății de gândire, conștiință și religie. Este vorba de cauza *Eweida și alții împotriva Marii Britanii*, dezvoltată mai sus, în care Curtea a considerat că interesul angajatorului de a proiecta o anumită imagine companiei aeriene, care interzicea salariiilor să poarte crucifix la locul de muncă, este unul incontestabil legitim. De aici rezultă o divergență în interpretare și materializare a acestei libertăți, aplicată și respectată diferit de la un stat la altul. În realitate, „umerii” jurisprudenței poartă această misiune de interpretare și de identificare a unor prezumții sau teorii „racordate”, desigur, la cultura și valorile comunității respective, teorii integrate în motivarea unor astfel de hotărâri judecătorești.

Pornind de la ideea surprinsă de judecătorul din Quebec, și anume că sufletul este esența unei persoane, ne îndreptăm atenția asupra conceptualizării acestuia în viziunea doctrinei actuale, care descrie sufletul ca fiind „realitatea spirituală și filosofică a fiecărei ființe umane...acesta constituie principiul călăuzitor al vieții sale și

⁶⁸ A se vedea Ciurea, Alexandru Vlad, Sănătatea creierului pe înțelesul tuturor, Bookzone, București, 2022, p. 147.

⁶⁹ Popa Tache, Cristina Elena, *op.cit.*, pp. 69-70.

*implică fie dezvoltarea, fie scleroza personalității sale...ca să simplificăm, sufletul poate fi rezumat prin sensul vieții pe care și-o dă, prin relația cu lumea pe care a întemeiat-o*⁷⁰. În acest context, religia aleasă, confesiunea practică sau practica de dezvoltare spirituală, elementele aflate în vizorul legiuitorului, doctrinei și jurisprudenței, devin irelevante, în sensul că tot ce contează devine percepția ființei umane asupra mediului său sufletesc, dar și asupra „mediului sufletesc al celorlalte forme de viață”, care naște ideea necesității identificării unor reglementări unificate și un sistem legislativ eficient, spre o evoluție spirituală. De suport legislativ are nevoie, de exemplu, și medicina alternativă sau complementară, potrivit unui Raport al Organizației Mondiale a Sănătății⁷¹, 88% din statele membre recunoscând utilitatea acestor terapii, iar o parte dintre ele dezvoltând chiar și reglementări în acest sens. Este vorba de intervențiile terapeutice, precum acupunctura, presopunctura, Reiki, Tai Chi, Chi Gong etc., care influențează tulburările biocâmpului. De exemplu, în anul 1937, în România a fost înființată Societatea Română de Acupunctură, recunoscută la nivel oficial de Ministerul Sănătății 22 de ani mai târziu. Cercetătorii vorbesc iată de aspecte intangibile ale ființei umane, directorul The Center for Biofield Sciences referindu-se la energia vitală despre care se crede că ar curge prin corpul uman. O utilizare uniformă și sigură a acestor terapii implică, de asemenea, elaborarea unor politici și reglementări care să integreze astfel de practici în sistemele de sănătate. Este evident că avem nevoie de crearea unor punți între știință, credințe spirituale ale omului și lege, în beneficiul omenirii, întrucât aceste evoluții în cercetarea corpului și spiritului uman, în științele vieții, implică valențe din ce în ce mai complexe care impun asigurarea unui regim juridic eficient. Vorbim până la urmă de un drept de proprietate pe care îl au oamenii asupra propriilor biocâmpuri. Aceste terapii sunt bazate exclusiv pe energia umană și au o strânsă legătură cu sufletul. Să nu uităm de ideea de „aură” sau „chakre”, intens dezbătută și aprofundată în stil multidisciplinar, atât de filosofi, cât și de medici, preoți, oameni de știință, afirmându-se că oamenii dețin o energie ce poate avea o influență bună sau rea asupra sănătății persoanelor din jurul lor, iar culoarea aurei poate varia de la persoană la persoană în funcție de modul de viață, „atmosfera umană”, cum i se mai spune aurei putând fi utilizată în diagnosticul și prognosticul medical⁷².

Considerăm că pe lângă nevoia de reformare a libertății de gândire, conștiință și religie, scenariu pe care l-am contemplat în analiza noastră interdisciplinară, se

⁷⁰ Ibidem 60, p. 10.

⁷¹ WHO GLOBAL REPORT ON TRADITIONAL AND COMPLEMENTARY MEDICINE 2019 - <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/312342/9789241515436-eng.pdf?isAllowed=y&sequence=1>

⁷² Steiner, Rudolf, Creeger, Catherine E., Theosophy – An introduction to the Spiritual Processes in Human Life and in the Cosmos, Hudson, New York, 1994, p. 159, sau Walter John Kilner, Atmosfera umană, *apud* Popa Tache, Cristina Elena, *op. cit.*, pp. 49-50.

impune o resetare profundă a drepturilor și libertăților omului prin asimilarea noii viziuni naționale și internaționale, și anume reglementarea unui drept al sufletului, ca ramură distinctă, prin care legiuitorul să acorde o importanță deosebită și zonei spirituale a ființei umane, drumul fiind deja deschis cu măiestrie și suflet de cercetătorii cu viziune.

Doctrina franceză⁷³ definește persoana ca fiind „uniunea dintre suflet și corp, la care se adaugă viața”, idee preluată și transpusă la nivel intern și de doctrina juridică română⁷⁴. „Să ne întindem” mințile către orizonturi mai largi decât cele cu care suntem familiarizați și să „deschidem porțile” unor discipline, ramuri de drept inovatoare și necesare, totodată, cum este și reglementarea unui drept al mediului sufletec, inclusiv energetic, configurat ca un ansamblu de norme „care reglementează raporturi patrimoniale și nepatrimoniale între toate formele de viață, pe baza egalității lor juridice în fața unor astfel de drepturi subiective (...) drepturile în ansamblul lor, ce au legătură cu sufletul și cu câmpurile energetice ale formelor de viață, se prefigurează ca având putere de opozabilitate, sens în care apar ca drepturi absolute, care pot avea atât o natură patrimonială, cât și una nepatrimonială, și care, ca grad de autonomie, sunt drepturi principale ce oferă titularilor lor siguranță deplină întrucât își produc efectele imediat, definitiv și irevocabil, fiind drepturi pure și simple”⁷⁵. În acest sens, „dreptul sufletului” poate fi încadrat în corolarul drepturilor absolute recunoscute până în prezent, inseparabil legate de persoana umană, cum sunt dreptul la sănătate și integritate fizică sau psihică, dreptul la onoare și reputație sau dreptul de proprietate. De altfel, extrapolând dreptul civil spre un drept al sufletului, putem avea în vedere raporturile nepatrimoniale, de natură morală, ce pot forma la rândul lor obiect de reglementare și interes pentru un astfel de drept, dreptul internațional, în special cel umanitar având poate cel mai mare potențial de a dezvolta izvoarele, principiile și mecanismele de reglementare în sedimentarea acestui nou drept care să confere mai multă forță juridică paletii de codificări actuale privind drepturile și libertățile omului.

CONCLUZII

Transdisciplinaritatea rămâne știința capabilă să ofere metode diverse care să elimine obtuzitatea și rigiditatea viziunii noastre și să țină pasul cu evoluția umanității, prin contopirea unor reglementări complexe și multifacetate în drumul spre evoluția spirituală. Într-o eră globalizată, „zdruncinată” de revoluții indus-

⁷³ Terre, D., *Les questions morales du droit*, PUF, Paris, 2007, p. 66.

⁷⁴ Chelaru, Eugen, Chelaru, Marius, *Drept civil. Persoanele*, Editura C.H. Beck, București, 2023, p. 6.

⁷⁵ Popa Tache, Cristina Elena, *op.cit.*, p. 70, p. 90.

triale, de digitalizare, robotică, dar și spiritualizare, dreptul, ca știință în sine, nu își permite „să hiberneze”, să stagneze. Legea este creație, o creație nu doar în slujba omului, ci în slujba echilibrului, armoniei cu tot ce ne înconjoară și recunoștinței pentru viață, pe care le datorăm universului, sau altfel spus, lui Dumnezeu, creatorul acestui univers, așa cum îl percepem și înțelegem fiecare dintre noi, unici fiind.

Să contribuim împreună la arhitectura contemporană a drepturilor omului, o arhitectură în care libertatea de gândire, conștiință și religie ocupă un loc aparte. Fiecare legislație evoluează prin prisma credințelor sale, prin prisma valorilor sale morale și culturale. Să nu uităm că legislația noastră „stă” pe temelia valorilor creștine. Formula oficială cu care ne încheiem orice jurământ este „așa să îmi ajute Dumnezeu”, care trezește în noi conștientizarea dreptății, echității, dar mai presus de toate iubirea și iertarea, respectul reciproc în ideea de lege a bumerangului, potrivit căreia totul se întoarce la tine cum așa cum ai transmis, după faptă și răsplată. La fel se întâmplă și în cazul dualismului acesta dintre sine, ființa umană și lumea exterioară, înțeleasă prin tot ceea ce ne înconjoară, natură, plante, animale. Este un proces, un flux permanent de schimb reciproc care trebuie să rămână în perfect echilibru. Să nu uităm nici de dictonul latin „*nihil sine Deo*”, tradus prin „nimic fără Dumnezeu”, care datează din secolul al XIX-lea și care timp de aproape opt decenii, între 1866 și 1947, a fost simbolul și crezul sistemului nostru politic, devenind un simbol al regalității.

Într-o societate în care predomină libertatea conștiinței, libertatea gândirii, libertatea religiei, dar și dreptul la exprimare al fiecărui om potrivit propriei infuzii de valori, propriei idealizări și credințe spirituale trecute prin filtrul conștiinței curate, și modelate de credința în Dumnezeu și ideal universal, dezvoltarea și creșterea sunt inevitabile. Libertatea de gândire și conștiință reprezintă temelia libertății de exprimare, acea exprimare care conferă valoare cuvintelor. Se zice că mulți oameni vorbesc înainte să gândească, dar cuvintele pot fi uneori „avalanșa” frământărilor noastre interioare, care ne pot „vindeca sufletul”. Nu degeaba se spune „gândește pozitiv”, pentru ca asta duce la acțiunea pozitivă, la exteriorizare, adică acel *forum externum* de care vorbeam în analiza noastră. Așa cum spunea Tesla, suntem energie, frecvență și vibrație, în sensul în care, în baza gândurilor noastre, sufletul emite o frecvență, frecvență care în baza energiei ființei umane exteriorizează vibrație. Până la urmă „suntem ceea ce gândim”, să clădim o conștiință în acord cu legea universală a iubirii, pentru că fericirea ne-o construim prin puterea interioară, așa cum subtil o interpreta Dale Carnegie: „*Adu-ți aminte că fericirea nu depinde de ceea ce ești sau ceea ce ai. Ea depinde doar de ceea ce gândești*”.

Libertatea de gândire, conștiință și religie, reformată prin ideea „coagulării” cu un drept al sufletului, poate deveni un drept absolut, dar și „contondent” în interpretare. În forma actuală, această libertate, așa cum este reglementată și dezvoltată

în literatura de specialitate și jurisprudență, este una mult prea simplistă, care nu reușește să surprindă gama complexă de modalități în care poate fi metamorfozată.

Avem nevoie de consolidarea unei perspective globale puternice, prin dezvoltarea și implementarea unor instrumente legislative și standarde care să se fundamentează și să se dezvolte în jurul „nucleului dur” al drepturilor omului, prin care s-a câștigat demnitatea umană, s-au consolidat justiția, dezvoltarea socială și economică, bunăstarea fizică și psihică, diversitatea umană și interconectarea cu tot ce ne înconjoară.